

AKLAN ANNA KATALIN

PLUTARCHOS A BARÁTSÁGRÓL

A barátság témája Platóntól fogva jelen van a görög etikai irodalomban. A Kr. u. II. századra a filozófiai és retorikai irodalom előre kész érveket dolgozott ki a témában. Plutarchos az aristotelési „εἶναι φίλον ... οὐκ ἔστι πρὸς πολλοῦς” (Arist. EN 1171a 18–20) tételt járja körbe erkölcsi buzdító jellegű művében. Hatalmas irodalmi, filozófiai jártassága különlegessé teszi a téma kifejtését. Jelen tanulmány az irodalomtörténeti előzmények rövid áttekintése után Plutarchos antropológiájából kiindulva vizsgálja meg a filozófus barátság-konceptcióját. Plutarchosi sajátosság a barát és a testvér közti hasonlóság, illetve a barát és a hízelgő közti különbség, amely a *Moralia* vonatkozó műveivel történő összehasonlításból látható. A *De amicorum multitudine* részletes elemzése után a tanulmányt a plutarchosi barátság-felfogáshoz legközelebb álló, és annak előzményeül tekintett aristotelési barátság-konceptcióval történő összehasonlítás zárja.

Kulcsszavak: barátság, Plutarchos, a barátok sokasága, testvér, hízelgő, őszinteség, *polyphilia*, *adulator*, *kolax*, *parrhésia*

Plutarchos az ókortól a napjainkig méltán népszerű szerző. Történelmi tanulmányaink, kutatásaink során alapvető kiindulópontot jelent *Párhuzamos életrajzok* (*Bioi paráλληλοι*, *Vitae parallelae*) című munkája. Másik nagy műve, az *Erkölcsi írások* (*Ηθικά*, *Moralia*) címen összegyűjtött írásai közül néhányat kiemelkedő fontosságúként tartanak számon a görög kultúra megismeréséhez, ám a 72 művet magában foglaló gyűjtemény többsége kevésbé ismert. A változatos témájú írások egyedülálló betekintést nyújtanak a keresztény kultúra széles körű elterjedését megelőző ókori görög vallásba, gondolkodásmódba és a mindennapi életbe. Jelen tanulmányban *A barátok sokaságáról* (*Περὶ πολυφιλίας*, *De amicorum multitudine*) című írást vizsgáljuk meg. Először tágabb kontextusában, azaz a barátságról szóló filozófiai irodalomban helyezjük el, majd szűkebb környezetében, a *Moralia* barátsággal, szeretettel kapcsolatos műveivel együtt tanulmányozzuk. Végül a mű részletes elemzése következik, amelyet az aristotelési barátság-konceptcióval történő összehasonlítás zár.

A barátság témája a Plutarchost megelőző görög és latin nyelvű
filozófiai irodalomban

A barátság mibenlétének és természetének kérdését a ránk hagyományozott görög filozófiai irodalomban elsőként Platón veti fel a *Lysis* című dialógusban. A téma tárgyalásának alapvető kérdéseit megfogalmazó mű azonban aporetikus volta miatt nem tartalmazza Platón barátságról kialakított álláspontját. Ez csak a *Phaidros*, illetve a *Lakoma* szerelemről szóló fejtegetéseiből vezethető le. A *Lysis* mindazonáltal elsősege folytán meghatározó a barátságról szóló filozófiai irodalomban: Aristotelés a *Nikomachosi etika* VIII. könyvében szinte pontról pontra megválaszolja a Sókratés által ott felvetett kérdé-

seket, majd a IX. könyvben a barátsághoz kapcsolódó további részkérdéseket tárgyal.¹ Aristotelés dolgozza ki a barátság alapvető kategóriáit is motivációjuk alapján, s ettől a következő korok írói sem térnek el. A Platón és Aristotelés által megfogalmazott kérdések és részkérdések maradnak a középpontban a sztoikusok, epikureusok, valamint a cinikus filozófusok elmékedéseiben is. Természetesen mindegyik iskola a saját rendszeréből kiindulva értelmezi és válaszolja meg a kérdéseket, nemegyszer konfliktusba kerülve egymással. A téma a retorikai oktatásban is megjelenik, s ennek következtében az idők során kész válaszok, előre gyártott érvek jöttek létre mindegyik iskola tanításához. A barátság kérdése a gyakorlati etika bevett témája lett, mind meghatározását, mind kategorizálását, mind a téma részkérdéseit tekintve megszokott toposzokkal.

A Kr. e. I., valamint a Kr. u. I. században a latin nyelvű filozófiai irodalomból szintén maradtak fenn barátsággal kapcsolatos művek. Reprezentatív példái a filozófiai barátság-irodalomnak Cicero *Laelius a barátságról* (*Laelius de amicitia*) című műve, valamint Seneca néhány levele.² Cicero és Seneca, csakúgy, mint a művelt latinság egyéb képviselői, híres filozófiai-retorikai iskolákban, görög nyelvterületen végezték felsőfokú tanulmányaikat. A Mediterráneum területén, valamint a görög nyelven beszélő területeken a *paideia*, azaz a klasszikus görög műveltség oktatása határozta meg a tanulmányokat. A barátságról fennmaradt latin nyelvű filozófiai irodalom arra utal, hogy a téma folyamatosan szerepelt a korszak görög retorikájában és az oktatásban is, annak ellenére, hogy kifejezetten a tárgyban írt görög nyelvű művek tudomásom szerint nem maradtak fenn ebből a két évszázadból.³

Plutarchos közvetlen filozófiai-irodalmi környezete az úgynevezett második szofisztika, ide szokás sorolni a prusai Dión Chrysostomos, a mysiai Publius Aelius Aristides, a samosatai Lukianos, a tyrosi Maximus, valamint a latinul író madaurai Lucius Apuleius munkásságát is.⁴ Ezek a szerzők a filozófiát nem elvont elmékedésnek tekintették, hanem, ahogyan a „szofisztika” megjelölés is mutatja, tanításaikat retorikai előadások keretében, nagyközönség előtt fejtették ki. Az előadásokhoz szervesen kapcsolódott egyfajta tanító-buzdító jelleg. A fenti rhétorok közül csupán Dión nevezhető Plutarchos kortársának, hiszen a többiek javarészt Plutarchos halála után születtek, illetve tevékenykedtek. Russell utal Plutarchos feltételezhető versengésére Dión Chrysostomossal,⁵ aki az

¹ Platón és Aristotelés barátsággal kapcsolatos írásaihoz: A. W. Price: *Love and Friendship in Plato and Aristotle*. New York 1989; S. Stern-Gillet: *Aristotle's Philosophy of Friendship*. New York 1995.

² Sen. *Ep.* 3., 6., 7., 9.

³ Platón és Aristotelés fenti műveinek rövid érintése után D. Russell: *Plutarch*. London 1973. 93 is csupán ennyit mond: „*These and similar topoi admitted stock arguments on both sides.*” Az ókori barátsággal és barátság-irodalommal foglalkozó főbb szakirodalom: J. T. Fitzgerald (ed.): *Friendship, Flattery, and Frankness of Speech*. Leiden 1996; J. T. Fitzgerald (ed.): *Greco-Roman Perspectives on Friendship*. Atlanta 1997; D. Konstan: *Friendship in the Classical World*. Cambridge 1997.

⁴ L. P. Gerson (ed.): *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*. Cambridge 2010. 100 sk.

⁵ Russell: i. m. (3. jegyz.) 7: „*Two lost works (Nos. 204, 207 in the 'Catalogue of Lamprias') were addressed to, or directed against, Plutarch's greatest literary contemporary, Dion of Prusa. One of these is said to have been spoken at Olympia – an appearance in the grandiose world of the great festivals. If we had these books, we might modify our impression that Plutarch was only on the fringe of the growing world of successful orators*

uralkodásról szóló első négy beszédében szintén érinti a barátság témáját. A harmadik beszéd hosszasan (*Oratio* III. 86–116) foglalkozik azzal, milyen fontos az uralkodó számára, hogy legyenek jó barátai, még hozzá minél több, annál jobb. Ez a sztoikus álláspont jellemző Dión alapvető filozófiai elkötelezettségére. Plutarchos azonban, Dión álláspontjával ellentétesen, erősen támadta azokat a sztoikus téziseket, amelyekkel nem értett egyet, jelen esetben azt a tételt, hogy egyértelműen előnyös sok baráttal rendelkezni.

A második szofisztikához tartozó filozófus-rétorok közül kiemelkedik a platonikus tyrosi Maximus, akinek XIV. beszéde Plutarchos művét idézi, címe „*Hogyan különböztessük meg a hízelkedőt a baráttól?*”, de Lukianos *Toxaris* című dialógusa szintén a barátságról szól.

Habár a ránk maradt művek közül a fentieken kívül nincsen kifejezetten a barátsággal foglalkozó görög irodalmi szöveg a Plutarchost közvetlenül megelőző századból,⁶ az mégis körvonalazódik, hogy a barátság témája az alapvető definíció, a részkérdések, és az érvelés tekintetében hosszú idő alatt kialakult, bevett fordulatokat tartalmazó gyakorlati etikai és retorikai kérdéskörre nőtte ki magát.

Ez volt az a filozófiai-retorikai milió, amelyben Plutarchos megfogalmazta a maga véleményét, tanácsait a *Moralia* barátságról szóló, barátságot érintő műveinek csoportjával, amellyel gazdagította és folytatta az őt megelőző hagyományt.

Kolax, philos, adelphos:

Plutarchos és a szeretet különböző megnyilvánulásai

A *Moralia* hat műve foglalkozik a tágabb értelemben vett szeretettel mint az emberek közötti legbensőségesebb kapcsolatok megnyilvánulásával. Ezek két nagy csoportra oszthatóak: a testvéri szeretettel, illetve a barátsággal foglalkozó, valamint a szerelemre és házasságra vonatkozó írásokra.⁷ Előbbiekhez *A testvéri szeretetről* (*Περὶ φιλαδελφίας, De fraterno amore*), *Hogyan lehet megkülönböztetni a hízelgőt a baráttól?* (*Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου; Quomodo adulator ab amico internoscatur?* röviden: *Adulator*), illetve *A barátok sokaságáról* (*Περὶ πολυφιλίας, De amicorum multitudine*) című írások, utóbbihoz a *Házassági tanácsok* (*Γαμικὰ παραγγέλματα, Coniugalia praecepta*), a *Szerelem könyve* (*Ἐρωτικός, Amatorius*), és a *Szerelmi történetek* (*Ἐρωτικά*)

and sophists. As it is, it is difficult to get rid of the suspicion that he tried to break in and failed, and that his epideictic style was as uncongenial to contemporaries as it seems packed and overloaded to us. His talents lay elsewhere, and they were more enduring.”

⁶ Jelen dolgozatban kizárólag a nem keresztény antik filozófiában megjelenő barátság-fogalommal foglalkozunk. Eltekintünk a Biblia, illetve a korai keresztény szerzők barátságról szóló tanításának ismertetésétől. A római költőknél megjelenő barátság-eszményről lásd: *Tar I.: A barátság a görög-római antikvitásban*. Vigilia 74/11 (2009) 802–809.

⁷ Az *utódok iránti szeretetről* (*Περὶ τῆς εἰς τὰ ἔγγονα φιλοστοργίας, De amore proles*) című művet nem sorolom ide, mivel ott nem egyenrangú felnőttek közötti kapcsolatról van szó.

διηγήσεις, *Amatoriae narrationes*) tartoznak.⁸ E legutóbbi mű szerzősége azonban vitatott. H. N. Fowler,⁹ a Loeb kiadásban megjelent fordítás szerzője szerint a *Szerelmi történetek* nem Plutarchos, hanem más szerző műve, szerelmi történeteket elmesélő könnyed írások füzére, melyekből hiányzik az erkölcsi tanulság vagy a nevelő szándék. Őt vitathatatlanul plutarchosi mű foglalkozik tehát a bensőséges emberi kapcsolatokkal. Ezeket közelebbről megvizsgálva szeretném elhelyezni a tanulmány témájául szolgáló *A barátok sokaságáról* című diatribét a plutarchosi életmű kontextusában és Plutarchos erkölcsfilozófiájában.

Mielőtt a fenti művekből kirajzolódó szeretet-szerelem témakörének plutarchosi megközelítését megvizsgáljuk, tekintsük át Plutarchos emberképét, ahogyan ez etikájából kibontható.¹⁰ Plutarchos Platón, Aristotelés és a sztoikusok tanításainak egyes elemeire támaszkodva fejti ki antropológiáját, amelyet saját elképzeléseinek megfelelően állít össze és alakít ki. Többek között *Az erkölcsi erény* (*Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς, De virtute morali*)¹¹ című művében fejti ki részletesen elképzeléseit. Minden ember egyformán részesedik alapvető erényekből és hibákból, amelyek a jellem alapelemeit képezik. Az alapvető erények és hibák az adott ember veleszületett természete és életkörülményei hatására mindig különbözőképpen mutatkoznak meg, vagy másképpen, a különböző érzelmek, hajlamok különböző fokon jutnak kifejezésre. Plutarchosnál a lélek két részből tevődik össze: αὐτῆς ἔστι τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῇ σύνθετόν τι καὶ διωρὲς καὶ ἀνόμοιον (441D 8–9),¹² egy racionális és egy irracionális részből, amelyek együtt irányítják az embert. Ez a plutarchosi gondolat a Platónnál fellelhető kétosztatú lélek-koncepcióra épül. Platón különböző műveiben hol két részre osztja a lelket: racionálisra és irracionálisra (R. 602c–605c), hol három részre (R. 436a skk.). A *Phaidros* című dialógus szárnyasfogathasonlata (*Phdr.* 246a–248e) a háromosztatú lelket olyan fogathoz hasonlítja, amelyben a két ló (derék és engedetlen) és a kocsihajtó (értelem) alkotják a lélek három részét. A kocsi-allegóriában kifejtett kép szerint a racionális és az irracionális mellett Platónnál megjelenik az a lélekrész is, amelyik összefogja és irányítja a kettőt. Mindhárom lélekrészhez külön erény tartozik: az észhez a bölcsesség, az engedelmes lélekrész erénye a bátorság, a makacs lónak megfelelő vágyakozó lélekrészé pedig a mértékletesség. Az igazságosság erényével kiegészítve ezt a négy erényt szokás kardinális erényeknek nevezni. *Phaidón* című dialógusában (*Phd.* 78c1–5) azonban Platón azt fejti ki, hogy a lélek oszthatatlan, mivel minden, ami részekből áll, pusztulásra van ítélve.

Plutarchos tehát két részre osztja a lelket: az irányító feladatot a racionális lélekrész látja el, míg az érzelmek, illetve a szenvedélyek az irracionális lélekrészhez tartoznak.

⁸ Ezek közül a következő művek magyar fordítása készült el: *Házassági tanácsok*. Fordította: Agócs P. et alii. AntTan 45 (2001) 309 skk.; *Szerelem könyve*. Ford. Sandelhausen M. (Kende Béla). Budapest 1925.

⁹ Plutarch's *Moralia*. Vol. X. London 1960. 3.

¹⁰ Cf. S. Swain: Plutarch's Moral Program. In: S. B. Pomeroy (ed.): Plutarch's Advice to the Bride and Groom and A Consolation to His Wife. Oxford 1999. 85–96.

¹¹ Magyarul: *Az erkölcsi erény*. In: *Plutarchos: Morálfilozófiai értekezések*. Fordította: Lautner Péter. Budapest 1998. A műből származó részletek fordítását a továbbiakban innen idézem.

¹² „Maga a lélek is rendelkezik valamilyen összetett és kettős jelleggel és tartalmaz megosztottságot”.

A racionális lélek rész feladata, hogy mérsékelje a szélsőséges érzelmeket, egy ideális közép felé terelve azokat (pl. a „bátorság” felé a „gyávaság” és a „vakmerőség” szélsőséges érzelmét). A plutarchosi lélektan ez utóbbi eleme már az aristotelési-peripatetikus hagyományból fakad. Az ember jelleme (ἦθος) végső soron abból a szokásból (ἔθος) ered, amelyre az irracionális lélek rész mintegy „rászokik” a racionális lélek rész mint értelem irányítása, kontrollja alatt.

Az értelem nem csupán velünk született képesség, hanem tanult készségünk is. Plutarchos nagy jelentőséget tulajdonít a nevelésnek, ugyanis az oktatás-fejlesztés tudja kiteljesíteni a velünk született képességeket, amelyek foglalkoztatás nélkül elsorvadnak, illetve kiegészíteni, megerősíteni, átfordítani a velünk születetten gyengébb képességeket: φύσεως μὲν γὰρ ἀρετὴν διαφθείρει βῆθυσία, φανότῃτα δ’ ἐπανορθοῖ διδασχὴ (De lib. ed. 2C 11–13).¹³

Plutarchos a fentebb idézett, *A gyermeknevelésről* (Περὶ παιδων ἀγωγῆς, *De liberis educandis*) című művében fejti ki részletesen neveléssel kapcsolatos elképzeléseit. A mű már a gyermek születése előtti időkkal kapcsolatban is tanácsokkal látja el az olvasót, és a kisgyermekkorral is foglalkozik. Plutarchos hangsúlyt fektet arra, hogy a gyermekeket már a legkorábbi időkben is görögül jól beszélő felnőttek és játszótársak vegyék körül, a gyermek kisiskolás korától kezdődően pedig a neveléssel alapvetően a *paideiát*, azaz a görög értékeket, kulturális hagyományokat közvetítő tanítást azonosítja. Plutarchos számára a *paideia* legfőbb célja a jó, helyes és boldog élet: ἐν πρῶτον καὶ μέσον καὶ τελευταῖον ἐν τούτοις κεφάλαιον ἀγωγή σπουδαία καὶ παιδεία νόμιμος ἐστί, καὶ ταῦτα φορὰ καὶ συνεργὰ πρὸς ἀρετὴν καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν φημί (5C 10–14).¹⁴

Plutarchos hitt az erény taníthatóságában: iskolai működése és erkölcsi buzdító művei is ezt példázzák. A sztoikusokkal ellentétben nem az elérhetetlen bölcslet állítja emberképe ideális céljául, hanem megvalósítható embereszményt helyez olvasói szeme elé, melynek eléréséhez utat mutat írásaiban.

A hétköznapi szinten megvalósítható erényes élet elengedhetetlen és egyben egyik legfontosabb elemét jelentik az emberi kapcsolatok. Ezekben a kapcsolatokban alapvetően a szeretet közelíti egymás felé a partnereket, azonban Plutarchos határozottan megkülönbözteti a szerelmet a baráti szeretettől. Platón *Lysis*, illetve *Lakoma* című dialógusaiban a φίλος, illetve ἔρως fogalma nem válik élesen külön, és kizárólag férfiak közötti viszonyban kerül tárgyalásra. A *Törvények* (Lg. 636c) című műben viszont az azonos neműek közötti szerelmet élesen elutasítja.

Plutarchos, Platónnal ellentétben, különválasztja a baráti érzelmeket a szerelemtől, és mindezeket erkölcsi kontextusba helyezi: a homoszexualitással szemben a házasságon belüli heteroszexuális viszonyt tekinti követendő példának. Swain ezt a klaszszikus görög kultúrától határozottan eltérő felfogást az arisztokrácia megnövekedett

¹³ „A természetből fakadó erényeket tönkreteszi a lustaság, a hibákat viszont kijavítja a nevelés”. A gyermeknevelésről. Fordította: Hoffmann Zs. In: Hoffmann Zs.: *Antik nevelés*. Veszprém 2009.

¹⁴ „Ezen dolgok kezdete, közepe és vége a komoly nevelés és a helyes oktatás kell legyen, és állítom, hogy az erényekhez és a boldogsághoz az említett két eszköz a helyes út.” Fordította: Hoffmann: i. m. (13. jegyz.)

közéleti szerepével magyarázza.¹⁵ Arra utal, hogy az arisztokrácia körében bizonyos „polgári életvezetés” terjedt el, ami azzal járt együtt, hogy a nőket fokozódó mértékben egyenrangúnak kezelték, erőteljesebben integrálták őket a családba, s általánosságban nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a rokoni kapcsolatoknak. A házasság intézményének jelentősége megnövekedett, az arisztokrácia tagjai törekedtek tartós házasságokat kötni. Foucault így világít rá a jelenségre: „*A hellenisztikus világban a házasság fokozatosan a közsférán belülre kerül. Ekképp túlnő a család keretein, ami azzal az ellentmondásos következménnyel jár, hogy a család illetékessége »nyilvános« szentesítést kap, ugyanakkor némiképp korlátok közé szorul. ... A házasság e fokozatos »közjogiasítása« egyszerre hatása, közvetítője és eszköze számos más átalakulásnak, melyekkel egy időben megy végbe.*”¹⁶

Plutarchos szerint a szerelmi kapcsolatok tekintetében Erös isten feladata, hogy összekösse a különböző ellentétes entitásokat, hasonlóképpen, ahogy az erények és bűnök/hibák esetében a racionális lélek rész feladata az ideális közép felé irányítás. Ezt mutatja az *Isisről és Osirisről* szóló műben olvasható Platón Lakoma-beli, Erös születéséről szóló mítoszának plutarchosi interpretációja (374C–D).¹⁷

Plutarchos etikai írásaiból kirajzolódik, hogy a bensőséges kapcsolatok egyfajta hierarchiába rendeződnek, amit talán koncentrikus körökkel tudnánk legjobban érzékelteni. A kör középpontjában mi magunk állunk. Foucault szerint Plutarchos ideje fordulópontot jelentett a *self*, azaz az önmagunk felé irányuló viszonyban, amely a másokhoz, különösen a házastárhoz kapcsolódó viszonyban nyerte el méltó helyét.¹⁸

A koncentrikus körök közül a legbelső a házasságban megnyilvánuló szerelmi kapcsolatot, a hitvesi viszonyt szimbolizálja, amelynek jellemzőit és ideális megmutatkozását a *Házassági tanácsok* című írásban fejt ki Plutarchos. A második kör a testvéri szereteté, amelyet a *Testvéri szeretetről* című diatribében mutat be. A harmadik kör pedig a

¹⁵ Swain: i. m. (10. jegyz.) 89: „*The particular imperative to moralize sexual conduct, especially the accent on sexual relations within marriage as the means of promoting family values and the disapprobation of pederastic homosexual relations (which is a marked change from classical times) may well have to do with the extraordinary investment in civic life made by the elites of the time.*”

¹⁶ M. Foucault: A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal. Budapest 2001. 80 sk. Fordította: Sujtó László.

¹⁷ Y. Verniere: Symboles et mythes dans la pensée de Plutarque. Paris 1977. 37 így magyarázza: „*Il est particulièrement intéressant de voir Plutarque, à l'occasion, considérer une fable typiquement platonicienne, celle de la naissance d'Éros, comme objet d'exégèse à l'égard des traditions homériques ou sacerdotales. La Pénia du Banquet, c'est la Terre, première substance selon Hésiode, c'est aussi Isis. Poros, c'est Osiris le Premier Principe. Éros, résultat de leur conjonction, c'est l'Univers, qui réunit les caractères contradictoires de chacun de ses parents. Le texte du De Iside est typique de la liberté que prend notre auteur vis-à-vis d'un mythe d'une espèce nouvelle, d'une mythe de philosophe. Le sens bien défini que lui donnait Platon dans son contexte (203 AC) fait place à un sens nouveau, qui l'apparenterait plutôt au Timée et à toute une cosmologie mystique qui nourrira le néoplatonisme.*”

¹⁸ Swain: i. m. (10. jegyz.) 89: „*According to Michel Foucault ..., the greater attention which was now to be given by males to the self, especially in the crucial areas of sexual and emotional conduct, took place with a constant eye on one's relations to others, especially to the wife.*”

ἡ ἀληθινὴ φιλία (94B), vagyis az igaz barátság köre.¹⁹ A körökön kívül találhatók egyéb emberek, akikkel több okból kifolyólag nem tanácsos, illetve nem lehetséges barátságot kötni: ezt bizonyítja *A barátok sokaságáról* című értekezés. Vannak továbbá olyanok, akik hitvány szándékkal, haszonszerzés céljából alattomosan be akarnak furakodni „köreinkbe”, magukra véve az igaz barátság köntösét, ezek ellen a *Hogyan lehet megkülönböztetni a hízeltől a barától?* című diatribé figyelmeztet.

A barátságról, illetve a testvéri szeretetről szóló művekben sok az átfedés. A közös téma közös kifejezést is talált a három műben, ezért lehet szorosabb egységbe tartozónak tekinteni őket. C. Brokate elmélete szerint a három mű közül a *De fraterno amore* keletkezett legutoljára.²⁰ C. P. Jones a mű megírását 68–107 közé teszi,²¹ az *Adulator* megírását pedig 90 és 116 közé. A két megállapítás összevetéséből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a három mű valamikor 90–107 között keletkezett. Véleményem szerint a másik két mű közül valószínűleg a *De amicorum multitudine* keletkezett az *Adulator* után.

A De amicorum multitudine és a De fraterno amore diatribék összehasonlítása

A *De fraterno amore* (Περὶ φιλαδελφίας) című írás a bensőséges kapcsolatok egyik prototípusát, a testvéri szeretetet mutatja be, amely a szülő-gyermek kapcsolat mellett az igaz barátság kiindulópontjaként szolgál: σκιαὶ γάρ εἰσιν ὄντως αἱ πολλαὶ φιλίαι καὶ μιμήματα καὶ εἰδῶλα τῆς πρώτης ἐκείνης, ἣν παισὶ τε πρὸς γονεῖς ἢ φύσις ἀδελφοῖς τε πρὸς ἀδελφοὺς ἐμπεποιήκε (479 C 10 – D 3).²² Ebből az első szeretetből, bensőséges viszonyból fakad a többi, nem rokon ember iránti szeretet. A fenti mondatot egy Menandros-idézet vezeti be,²³ amelynek utolsó sora a *De amicorum multitudine* (Περὶ πολυφιλίας) elején szerepel: οὐκ ἐκ πότων καὶ τῆς καθ’ ἡμέραν τρυφῆς / ζητοῦμεν ᾧ πιστεύσομεν τὰ τοῦ βίου φησί, / πάτερ. οὐ περιττὸν οἶετ’ ἐξευρηκέναι / ἀγαθὸν ἕκαστος, ἃν ἔχη φίλου σκιάν;²⁴ Ebben a kontextusban Plutarchos a σκιά, „árnyék” szóra helyezi a hangsúlyt, míg a másik műben a φίλος fogalmára fókuszál. Itt az idézethez fűződő magyarázat azt emeli ki, hogy minden egyéb barátság ennek az első, testvéri szeretetnek csupán az árnyéka, képmása, míg az ottani összefüggés szerint a barát akkora kincs,

¹⁹ Volkmann és Brokate feltételezése szerint létezett Plutarchosnak egy, *A barátságról* (Περὶ φιλίας) című értekezése, ám Patzig cáfolja ezt a hipotézist. A vitát W. C. Helmbold idézi Plutarchos-fordításában. In: Plutarch: Moralia Vol. 6. Cambridge, MA. – London 1939. 318.

²⁰ C. Brokate: De aliquot Plutarchi libellis. Göttingen 1913. 17–24, 58. Idézi Helmbold: i. m. (19. jegyz.) 245.

²¹ C. P. Jones: Towards a Chronology of Plutarch's Works. JRS 56 (1966) 70, 72.

²² „Sok barátság valójában az árnyéka, utánezata és képmása annak az elsőnek, amelyet a természet ültetett a gyermekekbe szüleik iránt, illetve a testvérekbe egymás iránt.”

²³ Com. Att. Frag. (Kock) III, 169. Frag. 554.

²⁴ „Ne ivászon vagy közös henyélésen / keressük azt, akire az életünket rábízhatjuk, / ó, apám? Vajon nem különleges jónak tarthatja bárki, / ha jóbarátnak már csak árnyékával is rendelkezik?”

hogy már az árnyékától is boldog lesz az ember. Itt egy hosszabb, lényeges magyarázat bevezetése az idézet, ott a lezárása egy bevezetésnek, amely után kicsit másfajta téma következik. Talán ez az oka annak, hogy itt egy hosszabb részlet, míg ott csupán egy sor szerepel a darabból.²⁵

A legfőbb különbség a testvéri és a baráti kapcsolat között, hogy az utóbbit önként vállalják a felek. A testvéreknek, ellentétben a barátokkal, kötelező kiállniuk egymás mellett, hiszen nekik nem adatik meg, hogy együtt fogyasszák el a közmondásos egy mérő sőt (482B és 94A), azaz ők születésüktől fogva összetartoznak, nincs alkalmuk a másik jellemének megítélésére, s csak azután történő elfogadására. Ugyanaz a közmondás ugyanazt a kritériumot fogalmazza meg mindkét szövegben, ám míg a barátság esetében lehetőség nyílik a hosszú mérlegelésre, addig a testvérek esetében ez kizárt.

Mindkét értekezés elismerőleg hivatkozik Pythagorasra, ám a kézfogásról szóló pythagoreus tanácsot másként használja fel. A szöveggörnyezet és a felszólítás célja más: a *De fraterno amore* arra hívja fel a figyelmet, hogy a testvérünkkel ne tartsunk haragot, s még mielőtt a nap lemegy, béküljünk ki: εἴτα μιμεῖσθαι τοὺς Πυθαγορικοὺς, οἱ γένοι μῆθ' ἐν προσήκοντες ἀλλὰ κοινοῦ λόγου μετέχοντες, εἴ ποτε προαχθεῖεν εἰς λοιδορίαν ὑπ' ὀργῆς, πρὶν ἢ τὸν ἥλιον δῶναι τὰς δεξιὰς ἐμβαλόντες ἀλλήλοισι καὶ ἀσπασάμενοι διελύοντο (488B 8–C3).²⁶ A másik szöveg ellenben épp arra szólít fel, hogy „Ne sokaknak nyújtsd a jobbod!”, azaz kevesekkel barátkozzál, s ebben Pythagorashoz mint autoritáshoz folyamodik: ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἡμῖν παραίνει τὸ Πυθαγορικὸν “μὴ πολλοῖς ἐμβαλλεῖν δεξιάν,” τούτεστι μὴ πολλοὺς ποιεῖσθαι φίλους (96A 1–4).²⁷

A testvéri, illetve baráti szeretet témájának kapcsolódási pontja, mikor azt tanácsolja Plutarchos, hogy a testvéreink barátaival barátkozzunk, ellenségeit pedig kerüljük el, különösen, mikor amúgy is ellentétek feszülnek közöttünk (490B). Különösen fontos, hogy a testvéreknek közös barátaik legyenek, mert ők azok, akik közvetíthetnek közöttük egy felmerülő vita esetén (490F–491A).

²⁵ Másik közös idézet szerepel a 482A, illetve 96C-ben: αἰδοῦς ἀχαλκεύτοιςιν ἔλκεται πέδαις („kötelesség fűzi láthatatlan láncsal”), amelynek Reiske által is egyetértéssel hivatkozott Stephanus-féle emendációja a következő: αἰδοῦς ἀχαλκεύτοις συνέλκεται πέδαις. Az emendáció azt célozza, hogy a szövegbeillesztésével a két fél sorsának összekötése még hangsúlyosabb legyen, hiszen az idézet mindkét szövegben azt fejezi ki, hogy a feleknek jóban, de leginkább rosszban is együtt kell lenniük, ki kell állniuk egymás mellett minden nehéz helyzetben. A különbség annyi, hogy míg a testvérek számára ez veleszületett kötelesség: οὐ γὰρ ὁ συμπίπτῃς οὐδ' ὁ συνέφηβος οὐδ' ὁ ξένος αἰδοῦς ἀχαλκεύτοις συνέλκεται πέδαις, ἀλλ' ὁ σύναιμος καὶ σύντροφος καὶ ὁμοπάτωρ καὶ ὁμομήτωρ (482A), addig a barátságot önként vállalják fel a résztvevők, és különösen a nemes lelkű emberek állnak ki barátjuk mellett mindenben: καὶ τοῦτο μάλιστα πάσχουσιν οἱ φιλόσοφοι καὶ χαρίεντες (96C 9–10).

²⁶ „Azután utánozzuk a pythagoreusokat, akik bár nem voltak rokonok, hanem közös elveket osztottak, ha haragjukban összeszólalkoztak, még mielőtt a nap leáldozott volna, jobbjukat nyújtották egymásnak, szeretettel üdvözlötték egymást és kiengesztelődtek.”

²⁷ „Inkább javasold nekünk Pythagoras mondását: »Ne sokaknak nyújtsd a jobbod!«, azaz ne köss sokakkal barátságot.”

Bár a barátok szerepe kiemelkedő, αἰ τὰ πρωτεῖα τῷ ἀδελφῷ φυλάττειν (491B 4–5), vagyis az elsőbbséget mindig a testvérünk számára kell megőriznünk, azaz a testvérek a legelső helyen állnak.

A barátok és a testvérek közötti kapcsolat elemzésekor egy újabb közös Menandros-idézet szerepel a két műben: οὐδεὶς γὰρ ἀγαπῶν αὐτὸς ἀμελεῖθ' ἠδέως (491C, 95D 5).²⁸

A szövegkörnyezet, valamint az idézethez adott magyarázat ebben az esetben is különbözik a két helyen. Itt arra használja fel Plutarchos az idézetet, hogy ne hanyagoljuk el testvérünket, ne nézzük le, a természetre bízván magunkat, hiszen úgyis össze vagyunk kötve, hanem tudatosan ápoljuk a jó testvéri kapcsolatot. A *De amicorum multitudine*-ban viszont megbántott barátaink érzelmeit mutatja be ezzel az idézettel Plutarchos, akiket egyéb barátaink miatt hanyagoltunk el és így sértettünk meg.

A két mű tehát sok hasonlóságot mutat, sok közös idézetet hordoz, ám azokat az eltérő témáknak megfelelően más-más céllal használja fel Plutarchos. A testvéri viszony elsősege a barátsággal szemben egyértelműen megmutatkozik a két írásban.

Quomodo adulator ab amico internoscatur?

Ezt az esszét Plutarchos C. Iulius Antiochus Philopappusnak, a kommagénéi királyi család leszármazottjának ajánlotta. Philopappus irodalom- és művészetkedvelő mecénás, befolyásos arisztokrata volt, akivel Plutarchos személyes jó kapcsolatot ápol.

Plutarchos barátság-elképzelésének megértéséhez alapvető fontosságú ez a mű, ugyanis a hízelkedő szerepét, személyiségét az igaz barát személyiségével, feladataival, jellemzőivel veti össze, hiszen a hízelkedő a barát álarcát felvéve próbál bizalmunkba férkőzni, kihasználva a túlzott önszeretet gyarlóságát: τὸ σφοδρὰ φιλεῖν ἑαυτὸν ... τῷ κόλακι πολλὴν μεταξὺ τῆς φιλίας εὐρυχωρίαν δίδωσιν (48E).²⁹ Éppen ezért fontos a barát és a hízelkedő különválasztása, amit akkor tudunk megtenni, ha ismerjük mindkettő tulajdonságait.

A mű két nagyobb részre osztható, az első szól kifejezetten a hízelkedőről, a második (66D-től) az elsőhöz szorosan kapcsolódó, ám mégis különálló témát, a *παρρησία*, azaz őszinte beszéd erényét tárgyalja.

Az értekezés a következő témákban vizsgálja meg a barát és a hízelkedő ellentétes szerepét:

1. A barátok közötti jellembeli, érdeklődésbeli, helyzetbeli hasonlóság (51D–54D);
2. Az együtt töltött idő öröme, amely magában foglalja a hízelkedő dicsérést (54D–59B);
3. Az őszinteség szerepe (59B–62B);

²⁸ „Senki, hogyha szeret, túri, hogy elhanyagold”

²⁹ „A túlzott önszeretet ... tág teret ad a hízelkedőnek a barátság álarca alatt.”

4. A segítségnyújtás (62B–65A);
5. A hízelkedőnek, illetve az igaz barátnak az „áldozat” egyéb barátai iránti magatartása (65A–65E);
6. Hogyan védekezhetünk a hízelkedők ellen? (65E–66D);
7. Hogyan alkalmazzuk a *parrhésia* erényét mint közepet két szélsőség, a hízelkedés és a túlzott durvaság között? (66D–74E)

Az alapvető különbség a hízelkedő és a barát között Plutarchos lélektanán alapul, ahogyan ezt a 61D 5–E1-ben kifejti.³⁰ A barátság a racionális lélekrészhez tartozik, míg a hízelkedés az irracionálishoz, ahol a féktelen érzelmek lakoznak. A racionális lélekrészhez tartozik az igazság, a helyes dolgok szeretete és választása, valamint a logikus gondolkodás. Az irracionálishoz a gondolkodás hiánya, a hamisság szeretete és az érzelmek/szenvedélyek. A barát az előbbiekre támaszkodik és próbál hatni, a hízelkedő az utóbbiakra, vagyis a lélektan dichotómiája tükröződik a barát-hízelkedő kettősségében. Ha ennek tudatában vagyunk, könnyebben felismerjük, ki az igaz barát, és ki az, aki csak hasznot akar belőlünk húzni.

A másik elengedhetetlen követelmény a hízelkedő felismeréséhez az, hogy ismerünk kell önmagunkat: tudatában kell lennünk a lélek felépítésének, s különösen azon hajlamunknak, miszerint szeretjük, ha dicsérnek bennünket, és felismerjük, mikor igaz és mikor hamis a dicséret. „γνώθι σ’αυτόν”³¹ – tartja a delphoi jósda felirata, és erre figyelmeztet Plutarchos is mint olyan elvre, ami a hízelkedőktől való védekezés egyetlen biztos módja (65E). Ha ismerjük erősségeinket és gyengeségeinket, kevésbé hisszük el a hamis állításokat. Természetesen ehhez szükség van megfelelő beállítottságra is: τὸ φίλον ἐκκόπτειν ἑαυτῶν καὶ τὴν οἴησιν (65E 11–F1) – zárjuk ki magunkból önmagunk túlzott szeretetét és a beképzeltséget.

A barát szerepe és feladata (többek között), hogy a helyes útra tereljen bennünket, amikor az irracionális lélekrész kerekedne felül. Gyakran alkalmazza Plutarchos az orvos-hasonlatot: ha kell, könnyebben betartható gyógymódot ad, de ha szükséges, keserű orvosságot, vagy operációt alkalmaz – de minden alkalommal, minden módszerrel az egészség felé tereli a beteget, azt tartja szem előtt, nem pedig az öncélú fájdalomkokozást. A szükségszerű vágás után pedig fájdalomcsillapító kenőcsöt alkalmaz – hasonlóképpen egy igaz barát is megmondja az igazságot, még ha fáj is, de nem bántó szándékkal, hanem javulásunkra, és igyekszik az okozott fájdalmat csillapítani.

A lélektanhoz kapcsolódóan érthető meg, miképpen szerepel az őszinte beszéd, a *παρρησία* témája olyan hosszasan a mű végén: Πᾶσαν μὲν γάρ, ὃ Φιλόπαππε, κακίαν φευκτέον ἐστὶ δι’ ἀρετῆς, οὐχὶ διὰ τῆς ἐναντίας κακίας (66C), azaz minden hiba, rossz tulajdonság a két véglet közé eső, közepen található erény révén kerülhető el, nem pedig

³⁰ Εἷς δὲ τις εἰσὶν τρόπος εἶναι φυλακῆς τὸ γινώσκειν καὶ μνημονεύειν αἰεὶ ὅτι τῆς ψυχῆς τὸ μὲν ἀληθινὸν καὶ φιλόκαλον καὶ λογικὸν ἐχούσης, τὸ δὲ ἄλογον καὶ φιλοψευδὲς καὶ παθητικόν, ὃ μὲν φίλος αἰεὶ τῷ κρείττονι πάρεστι σύμβουλος καὶ συνήγορος, ὥσπερ ἰατρός τὸ ὑγιαῖνον αὔξων καὶ διαφυλάττων, ὃ δὲ κόλαξ τῷ παθητικῷ καὶ ἄλογῳ παρακάθηται.

³¹ „Ismerd meg önmagad!”

az ellentétes végleten elhelyezkedő másik hiba révén. Esetünkben a hízélgés, a *κολακεία* ellentéte a *χαλεπότης*, azaz a durvaság, jelen esetben durva beszéd, megalázó bánásmód: *αἰσχίστη δὲ κολακείας ἄρνησις ἀνωφελῶς λυπηρὸν εἶναι* (66D 4–5), vagyis a hízélgés leg-alantasabb ellentéte az öncélú fájdalomkeltés. A kettő között elhelyezkedő erény pedig a *παρρησία*, az őszinteség, amelynek célja a másik személy jellemének, viselkedésének jobbítása hibái, botlásai kijavítása révén. Azonban nem elég egyszerűen megmondani a magunkét a másinak, hanem, ha valóban a jobbítás a célunk, fontos, hogy a megfelelő alkalmat, körülményeket, időpontot és szavakat válasszuk célunk eléréséhez, ez pedig művészet: *δεῖ καὶ περὶ τὴν παρρησίαν φιλοτεχνεῖν* (74D 1–2).³²

A mű inkább a *De amicorum multitudine* írással mutat szorosabb kapcsolatot, párhuzamokat, s kisebb mértékben a *De fraterno amore*-vel. A barátsággal/hízélgéssel kapcsolatos témákat tekintve a barátok sokaságáról szóló műben megadott három kritérium:³³ az erény, mivel helyes, az együtt töltött idő, mivel kellemes, és a haszon, vagyis a segítségnyújtás, mivel szükségszerű és elkerülhetetlen,³⁴ a barátság sok egyéb jellemzője mellett itt is szerepel. Legszenbetűnőbb párhuzam a hasonlatok, metaforák egyezése, különösen a *polypous*- (tintahal), illetve a pénz-hasonlatok.

A *De amicorum multitudine* hosszas leírást tartalmaz a tintahal mimikriképességéről, s ez arra az emberre vonatkozik, aki sokakkal tart fenn barátságot, mivel a barátság alapja a hasonlóság, s ezért sokakhoz kell hasonlónak válnia (96F). Ugyanez a hasonlat szerepel itt (52F), csak a hízélgédő tulajdonságaként, aki mindig kiszemelt áldozata jellemét és érdeklődési körét veszi magára. Olyan érzése támad az olvasónak, mintha ezen a ponton egységes volna a két mű, vagy netán a tintahalról szóló része eredetileg az *Adulator*hoz tartozott, s onnan lett volna átemelve.

A barátság állandó szimbólumaként mindkét művön végigvonul a pénz-metaphora. A hízélgédőt a hamis pénz szimbolizálja (*τὰ ψευδόχρυσα* 50A), míg a barátot a valódi pénz és az arany. A pénz hitelességét még használat előtt próbára kell tenni, a barátot pedig azelőtt kell megismerni, mielőtt olyan nehéz helyzetbe kerülnénk, amelyben szükségünk lenne szilárd támaszra.³⁵ A hízélgédő nem tud eleget tenni a barátság három kritériuma közül a harmadiknak, azaz szükség esetén nem lehet rá számítani. Ahogyan a hamis pénz sem segít, ha vennünk kell valamit, úgy a nehéz helyzetben sem segít a hízélgédő.

Az együttlét kellemességének hamis voltát is pénz-hasonlat fejezi ki: *ἀλλ' ὥσπερ τὰ ψευδόχρυσα καὶ τὰ κίβδηλα τὴν λαμπρότητα τοῦ χρυσοῦ καὶ τὸ γάνωμα μιμεῖται μόνον, οὕτως ὅκειν ὁ κόλαξ τοῦ φίλου τὸ ἡδὺ καὶ κεχαρισμένον ἐκμιμούμενος αἰεὶ παρέχειν*

³² „Az őszinteséget mint művészetet kell gyakorolni.”

³³ Ezek a kritériumok Aristotelés három különböző barátság-kategóriáján alapulnak (Nikomachosi etika VIII).

³⁴ ἡ ἀληθινὴ φιλία τρία ζητεῖ μάλιστα, τὴν ἀρετὴν ὡς καλόν, καὶ τὴν συνήθειαν ὡς ἡδὺ, καὶ τὴν χρεῖαν ὡς ἀναγκαῖον (94B 6–8).

³⁵ ἀλλ' ὥσπερ νόμισμα δεῖ τὸν φίλον ἔχειν πρὸ τῆς χρεῖας δεδοκιμασμένον, μὴ ὑπὸ τῆς χρεῖας ἐλεγχόμενον (49D 10 – E 1).

ἰλαρὸν καὶ ἀνθηρὸν (50A 7–B3),³⁶ vagyis a hízelkedő mindig jó hangulatot akar maga körül árasztani, tettet, csak hogy áldozata számára élvezet legyen a vele töltött idő, ez azonban csak álarc, nem valódi a jókedv, nem valódi a szándék, hogy örömet okozzon.

A három, barátsággal kapcsolatos plutarchosi mű relatív kronológiájára enged következtetni az alábbi gondolat: τῷ [φίλῳ βεβαίῳ] μὲν γὰρ ἡδιστὸν ἔστι μετὰ πολλῶν φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι, καὶ τοῦτο πρᾶττων αἰεὶ διατελεῖ περὶ τὸν φίλον ὅπως πολυφίλος καὶ πολυτίμητος ἔσται (65A 7–10),³⁷ azaz az igaz barát számára nincs nagyobb öröm, mint ha sok barát veszi körbe, szereti és tiszteli. Plutarchos ezt a feltételezést arra használja itt, hogy a hízelgő az igaz baráttal ellentétben féltékenységből nem engedi hízelgése tárgyát más emberek közelébe. Mégis, a πολυφίλος szó megjelenése itt különös lenne a *De amicorum multitudine* megírása után, hiszen maga a πολυφίλος szó válik hiteltelenné abban az értekezésben. Ott éppen azt járja körbe és teszi nevetségessé Plutarchos, hogy sok barátja legyen bárkinek. Ennek alapján tehát valószínűnek tűnik, hogy a *De amicorum multitudine* csupán az *Adulator* megírása után keletkezett. A három mű megírásának sorrendje tehát véleményem szerint a következő: 1. *Adulator* 2. *De amicorum multitudine* 3. *De fraterno amore*.

A *De amicorum multitudine* részletes elemzése

Plutarchos *Περὶ πολυφιλίας* című értekezése erkölcsfilozófiai kérdést, a barátság témájának egy aspektusát fejti ki, mégpedig azt, lehet-e egyszerre sok barátja az embernek. Műfaját tekintve diatribé, vagyis filozófiai kérdést népszerűsítve tárgyaló, az olvasót erényes cselekedetekre buzdító mű. Célja az erényre buzdítás mellett a gyönyörködtetés, az irodalmi stílusban megírt mű esztétikai élményt is nyújt.

A mű szerkezete kiegyensúlyozott, hármas tagolású, bár a lezárás hirtelennek, félbeszakítottnak tűnik. A mű három nagyobb egységre osztható: a téma exponálása (1–3, 93B – 94C), az igaz barátság három kritériuma, s ezek lehetetlensége, ha az embernek sok barátja van (3–7, 94C – 96D), illetve a befejezés, ahol a barátok jellemének hasonlóságáról mint a barátság alapkövetelményéről van szó (8–9, 96D – 97B). A három egység lazán kapcsolódik egymáshoz, a harmadik rész szinte egyáltalán nem kötődik a megelőzőhöz. Russell ezt a jelenséget az ókori esztétika *varietas*-igényével magyarázza.³⁸ A barátság hagyományos filozófiai-retorikai témájából az alapvető, központi elemeket emeli ki, azokra támaszkodva bizonyítja be, hogy lehetetlenség és káros egyszerre sokakkal barátkozni.

³⁶ „Miként a hamis arany vagy a hamis pénz is csupán az arany ragyogását és fényességét utánozza, úgy hasonlít a hízelgő a baráthoz kedvességben, és utánozva azt, aki megörvendeztet, mindig jókedvűnek és vidámnak mutatkozik.”

³⁷ „[Az igaz barát] számára a legörvendetesebb, ha sokan szeretik és ő maga sokakat szeret, így tehát mindig arra törekszik, hogy a barátjának is sok barátja és tisztelője legyen.”

³⁸ D. Russell: On Reading Plutarch's Moralia. G&R 15 (1968) 137.

A sok hasonlat és idézet között nehezen fedezhető fel a mű alapvető szerkezete, ugyanis a hasonlatok és példák annyira szerteágazóak és elterelik a figyelmet, hogy csak sokadik olvasásra tűnik fel, hogyan tagolódik a mű, s mik azok a valójában fontos kötőszavak, amelyek nem csupán két egymás melletti részt kapcsolnak össze, hanem az írás egészét tagolják nagyobb egységekre. Ha plutarchosi hasonlattal szeretnék élni, mondhatnám, hogy annyira sok és olyan szép virág és levél fedi a fát, hogy a törzset és az ágakat nehezen lehet észrevenni.

A bevezetés exponálja a témát az egy és a sok közötti tradicionális (platóni-parmenidési) ellentét felidézésével (bár itt nem a mély filozófia, hanem inkább a könnyed gyönyörködtetés céljával). A sókratési példa (93B), valamint a mitikus szörnyek említése (93C) arra utalnak, hogy aki egyetlen valódit sem ismer, sokat emleget, ezzel akarva elfedni fogyatékoságát. Plutarchos azonban azt állítja a Menandros-idézetrel (93C), hogy ő nem az egyetlen igazi nem ismeretéből indul ki, hanem ismeri és értékeli a valódi barátságot, s ezért elveti a sokakkal kötött, ám szükségszerűen felszínes barátságokat. A barátok sokasága iránti vágyat kapcsolatba hozza az érzéki vággyal, ami megakadályozza mély és bensőséges kapcsolatok kialakulását (93C–D). Felsorolja a híres barátságok katalógusát (93E), annak a tételnek a hitelesítésére, miszerint csak kevés barát esetén lehet szó igaz barátságról. Itt felmerül a kérdés: igaz barátja tehát csak egy lehet az embernek? Ezt Plutarchos cáfolja: Τὸν δὲ φίλον ἡμεῖς “μοῦνον” μὲν οὐκ ἄξιόμην εἶναι (94A 4–5).³⁹ Ez Aristotelés véleménye is, aki szintén nem csupán egy, hanem csak kevés barátot javasol (EN 1171a). Mindennek ellenére a tömeg szemében kíváncsatos lehet, ha valakinek sok barátja van, hiszen ez jelzi társadalmi presztízsét (94A–B). Ezek azonban nem igazi barátságok, csupán haszon reményében, nem egyenrangú félként jelenlevő tisztelők.

Itt kezdődik a szöveg második, központi része, melyet az ἐπεὶ δ’ ἡ ἀληθινὴ φιλία τρία ζητεῖ μάλιστα (94B 6–7) kifejezés vezet be.⁴⁰ Itt a δὲ partikula nem csupán a közvetlenül megelőző mondattal állít ellentétet, hanem az egész bevezetéssel, ahol a barátok sokaságáról volt szó, innentől *azonban* az igaz barátság egyes elemeinek vizsgálata következik, helyesebben az, hogy lehetséges-e ezeket az elemeket megtartani sok baráttal szemben. Az első kritérium az erény (ἀρετή), illetve a másik ember személyisége, amelynek milyenségét hosszas vizsgálat ellenőrzi (94B–F). A második az együttlét (συνήθεια) (94F–95B), utoljára pedig a barátok által egymásnak nyújtott kölcsönös segítség kérdése (χρεία) (95B–96D). Mindegyikről bebizonyosodik, hogy lehetetlen több barát esetén.

A fejezetekre történő hagyományos felosztás megtévesztő, hiszen az nem tartozott az eredeti szöveghez. A 7. *caput*, amely barátaink ellenségeiről szól, még a második részhez, és a χρεία, vagyis a barátság haszonnal, segítségnyújtással kapcsolatos alegységébe tartozik: azt a „negatív hasznót”, vagyis hátrányt mutatja be, amely sok barát esetén érheti az embert, hiszen olyan barátságokat, rokoni kapcsolatokat sorol fel itt Plutarchos, ahol az egyik fél ártatlanul szenvedett a másik hibája/tette miatt – mennyivel inkább fennáll ez a veszély, ha több barátunk van! Az igaz barátok és a sok barát

³⁹ „Mi nem gondoljuk, hogy a barátunknak egyetlennek kellene lennie.”

⁴⁰ „Azonban az igazi barátságnak három fontos követelménye van.”

révén bennünket érő hasznokra, illetve károkra tesz megjegyzést Plutarchos a 95B-ben, ami érthetővé teszi, hogy a 7. caput még a központi részhez sorolható, s nem különálló egység: τὰ γὰρ εὖχρηστα τῆς φιλίας δύσχρηστα γίγνεται διὰ τὴν πολυφίλιαν (95B 8–9).⁴¹

A záró részt a Ὅθεν οὕτω τῆς ἀρετῆς ἀφειδεῖν (96D 5) kezdetű mondat vezeti be,⁴² s a barátság kiindulópontját, a hasonlóságot tárgyalja: τῇ φιλίᾳ γένεσις δι’ ὁμοιοτήτός ἐστιν (96D 10–11).⁴³ A ὅθεν οὕτω jelzi az előzőek lezárását, s új mondanivaló kezdetét: „ezért tehát”. A mű végének központi témája a hasonlóság, ennek lehetetlenségét mutatja be a barátok sokasága esetében. Ez a rész szoros hasonlóságot mutat az *Adulator* 52F-ben található *polypous*-hasonlattal. Szembetűnő, hogy ugyanaz a hasonlat két hasonló témájú műben is szerepel. A mű lezárása szintén különös, szokatlanul rövid: mivel kevés ember van, aki érényben hasonló, ezért ritka az igaz barát. Ez a végkövetkeztetés egybecseng Aristotelés *Nikomachosi etikájának* barátság-témát lezáró konklúziójával. A rövid, csattanószerű befejezés kicsit váratlan: hosszabb összefoglalást, erőteljesebb buzdítást várnánk a mű végén a barátok sokasága ellen.

Habár Plutarchos sokszor alkalmaz humort és iróniát a téma kifejtésekor, a gyakori hasonlatok, amelyek sokszor ellentéteket állítanak párhuzamba, a természeti képek, az orvosi területről származó hasonlatok sokszor megnehezítik a szöveg olvashatóságát – ugyanakkor ezek az elemek azok, amelyek bepillantást engednek Plutarchos hatalmas tudásába (anélkül, hogy azt a szerző öncélúan fitogtatná), s ezek azok a jegyek, amelyek lehetővé teszik a téma többretű megközelítését és kifejtését. A hasonlatok és a bőséges irodalmi idézetek Plutarchos sajátos kifejezőmódjához tartoznak, olvasottságát, tájékozottságát jelzik. Óriási mennyiségű szöveget őrzött emlékezetében, s számára ezek nem csupán díszítőelemeket, hanem a gondolkodás elemeit jelentették. Mondanivalója alátámasztására a természettudományokból vett példákra is hivatkozik.

Ezek a példák, idézetek, hasonlatok mind arra készítetik az olvasót, hogy megálljon és elgondolkodjon az olvasottakon. A tudományos és irodalmi asszociációk nem hatnak mesterkéltén, éppen ellenkezőleg, természetesen fakadnak a gondolatmenetből, és annak szerves részeit alkotják. Eredeti ötletek, amelyek egyedivé teszik a plutarchosi diskurzust.

Russell a következőkben foglalja össze a Plutarchos által példaértékűen művelt diatribé műfaj stilisztikai sajátosságait:⁴⁴ „analogies, direct speech, asyndeton, quotations” – mindezeket a stíluselemeket a *De amicorum multitudine* is tartalmazza. Alapvető sajátossága az *abundantia*, a bőség mind a szóválasztás, mind a példaállítás, az idézetek, a felsorolások terén.

A szöveg hangzása gondosan kidolgozott, sok az alliteráció, anaphora, sőt rímek is előfordulnak. Ez valószínűleg a retorikai hagyomány megmutatkozása, feltehetőleg a szórakoztatás, illetve a hatáskifejtés, a közönség befolyásolásának célját szolgálja.

⁴¹ „Az igaz barátságból származó haszon károdra fordul, ha sokakkal tartasz fenn barátságot.”

⁴² „Ezért tehát nem érdemes elpazarolni önnön személyiségünk erőnyeit.”

⁴³ „Igaz barátság a hasonlóság alapján jön létre.”

⁴⁴ Russell: i. m. (38. jegyz.) 140.

Gyakoriak a felsorolások, olykor eltúlzott felsorolások is, amelyenek elsősorban az értekezés céltáblájául kitűzött sok barátság egyszerre történő ápolásának kigúnyolása, annak bemutatása, hogy az teljesen lehetetlen. Ezek az eltúlzott listák a humor, az irodnia forrásai is egyben, pl: ὁμοῦ παρακαλῶσιν ὁ μὲν πλέων συναποδημεῖν, ὁ δὲ κρινόμενος συνδikeῖν, ὁ δὲ κρίνων συνδικάζειν, ὁ δὲ πιπράσκων ἢ ἀγοράζων συνδιοικεῖν, ὁ δὲ γαμῶν συνθῦειν, ὁ δὲ θάπτων συμπενθεῖν (95C 7–11).⁴⁵

Lexikai szinten a már említett gazdagság és változatosság a fő jellemző. A szövegben előfordulnak ritkán használatos képzett szavak, pl. τὸ φιλόκαινον (93D), συνδημερεῦειν (94F).⁴⁶ Ilyen többek között az értekezés témáját jelölő πολυφιλία is, amely *terminus technicus*ként használatos az értekezésben, s a ἡ ἀληθινὴ φιλία, az igaz barátság ellentétét jelöli. A fordításban igyekeztem körülírni, mivel a „sokbarátúság” tükörfordítás magyartalannak tűnik számomra. A szóhasználat általában megfelel a kor beszélt attikai nyelvének, emelkedett stílusban, de közérthetően hangzó szöveget hoz létre. A szöveg filozófiai tartalmát jelzi, hogy gyakori a főnévi igenevek névszóként történő használata, pl. τὸ συμπλεκέσθαι (93C), ἐν τῇ συνεῖναι καὶ συνδημερεῦειν (94F), τὸ μετακαλεῖν καὶ μεταφέρειν (95B).

A szövegben előforduló hasonlatokat tematikailag hét nagy csoportra oszthatjuk. Legjelentősebbnek a pénz-, illetve érc-hasonlatokat tartom, hiszen ezek fejezik ki magát a barátságot. Leggyakrabban természeti/természettudományos hasonlatok fordulnak elő, amelyek ismét több alcsoportra oszthatók. Szerepel ezenkívül, tematikailag a természeti hasonlatokhoz kapcsolódva, ám mégis külön kategóriaként, orvosi területről származó hasonlat is. Szintén külön kategória, ám kapcsolódik a természeti képekhez, a hajózás szimbolikája. Különböző társadalmi csoportok is szerepelnek metaforák, hasonlatok tagjaiként, s külön kategóriaként említem a mitológiai szereplőket, lényeket, illetve a történelmi személyekre való hivatkozásokat – úgy tűnik, e két utóbbi Plutarchos számára nem két elkülönült kategória, hanem egyazon görög történelem részei. Fontosak még a zenei hasonlatok is. A barátság-pénz hasonlat furcsának tűnhet, kissé talán otrombának is, ám a κτάομαι/κέκτημαι ige, amely mind a pénz, mind a barát „megszerzésének” igéje, érthetővé teszi a hasonlítást. Jelentőségteljes a pénz-metaphora első előfordulása a műben, ugyanis ez adja meg a barátság egyfajta definícióját: οὔτε γὰρ δούλους οὔτε φίλους ἔστι κτήσασθαι πολλοὺς ἀπ’ ὀλίγου νομίματος. τί οὖν νόμισμα φιλίας; εὖνοια καὶ χάρις μετ’ ἀρετῆς (93E 12 – F 2).⁴⁷ A barátságot tehát, mint annyi minden mást, venni lehet. De a pénz, amin árulják, nem a megszokott fizetőeszköz, hanem jóindulat és kellem, mindez erénnyel ötvözve – így egyértelmű, hogy Plutarchos sem árucikknek tekintette a barátságot, hanem csupán hasonlatot alkalmaz, hogy az elvont fogalmakat kézzelfoghatóbbá tegye. Ha hiányzik

⁴⁵ „Az egyik, a hajóútján elkísérni, a másik a bíróságon együtt védekezni, a harmadik együtt ítélkezni, a negyedik az adás-vevésben segídezni, az ötödik esküvőjén tanúskodni, a hatodik temetésen szomorkodni.”

⁴⁶ Kb. „újdonság iránti vágy” és „a napot együtt eltölteni”.

⁴⁷ „Kevés pénzen pedig szolgából sem, barátból sem lehet sokat venni. De hát mi is az a pénz, amin a barátságot megvehetjük? Jóindulat és kedvesség, ha érény is társul hozzájuk.”

az erény, a jóindulat, vagy a kellem, amely magához vonzza a másik embert, nem jöhet létre barátság. A nem hosszú időn át, nem alaposan kipróbált barátság viszont a nem hivatalos, azaz hamis pénzhez hasonlít: τῶν δ' ἀνεξετάστως παραρρηνέντων ὥσπερ νομισμάτων ἄδοκίμων ἐλεγχόμενων (94D 3–5).⁴⁸ Csakúgy, ahogyan a pénzérmék is hitelesítve vannak, hogy a megfelelő mennyiségű és összetételű ércet tartalmazzák, ugyanúgy a barátságot is hitelesíteni kell, hogy megfelelő „fizetőeszköz” váljék belőle. Az előbbi hasonlatban a barátság volt az áru, amit „pénzen” lehet vásárolni, itt pedig maga a barátság a „pénz”, amin valamit vásárolni lehet (biztonságot, jókedvet, segítséget stb.). A pénzzel kapcsolatos hasonlatok arra utalnak, hogy a barátság olyan vagy, amelynek révén megkaphatunk valamit az életben. Először magát a barátságot is „meg kell vennünk”, szert kell rá tennünk, meg kell szerezzük, majd annak révén újabb dolgokkal gyarapodhatunk. A barátság ebben az értelemben nem más, mint érzelmi-szociális biztonságunk és jóllétünk letéteményese, a boldog, kiteljesedett élet emocionális és szellemi aspektusában. Ahogyan anyagi, materiális szinten a pénz és a rajta megvehető dolgok elengedhetetlenek a létfenntartáshoz, ugyanúgy a barátság is szükséges az érzelmi-szellemi egészséghez és jó élethez, vagyis a boldogsághoz.⁴⁹ A sok barát azonban (hasonlóképpen a hízelkedőhöz), nem lehet igaz barát, éppen ezért nem lehet valódi fizetőeszköz, az ő révükön nem juthat hozzá az ember azokhoz az érzelmi-szellemi javakhoz, amit kizárólag az igaz barátság ígér, éppen ezért hasonlítanak ezek a barátságok a hamis pénzhez, amin szintén nem lehet vásárolni, és még becsapottnak is érzi magát, akihez került.

A pénzhez kapcsolódik, ám mégis attól megkülönböztetve, a fémöntés metaforája a következő kifejezésben: ἡ δὲ πολυφιλία ... οὐκ ἔῴσα κρᾶσιν οὐδὲ κόλλησιν εὐνοίας ἐν τῇ συνηθείᾳ περιχυθείσῃ καὶ παγείσῃ γενέσθαι (95B 2–6).⁵⁰ A barátság egyik fizetőeszköze, a jóindulat jelenik itt meg. A két fél egymás iránti jóindulata nem keveredhetik el és nem vegyülhet össze, ha sok barátja van az embernek. Ez az elkeveredés és összevegyülés az együttlétben mint öntőformában történhet meg, amelybe beleöntik a „jóindulatokat”, az egymás iránti bizalmat, s az ezekből elkeveredett és összeállott új, folyékony anyag (valószínűleg forró fém), itt szilárdulhatna meg. Ez a bonyolult kép metaforában jelenik meg, nincsen egy hasonlat pontosan megfogható párhuzamaiban kifejtve, csupán az ἐν τῇ συνηθείᾳ περιχυθείσῃ καὶ παγείσῃ fordított jelzős szerkezet particípiumaiban, az igék jelentésében jelenik meg.

⁴⁸ „Ha ... olyan barát lepleződik le, mint a hamis pénz, aki a barátság próbája nélkül férközött a bizalmunkba.”

⁴⁹ Cf. Arist. EN 9, Plat. Symp.

⁵⁰ „A barátok sokasága ... nem teszi lehetővé, hogy a két fél egymásával elkeveredett és elvegyült jóindulata a mindennapos együttlét intimitásának öntőformájába töltve barátsággá szilárduljon meg.”

Plutarchos másutt is (*Amatorius*,⁵¹ *Coniugalia praecepta*⁵²) használ hasonló metaforát szerelmi, illetve házastársi kapcsolat kezdetére: először összekeveredik a metaforában szereplő két folyadék, majd egy átmeneti kaotikus állapot után új, elemeire többé szét nem választható folyadék jön létre. A *De amicorum multitudine*-ben ezen túlmenően nem csupán folyadékra utal, hanem talán bronzöntés, vagy pénzérmék öntésének allúziójáról van szó, ahol a folyadék meg is szilárdul (*παγείσθῃ*). Az igaz barátság tehát, hasonlóképpen egyéb bensőséges kapcsolatokhoz, a két fél teljes összekeveredésével egy újfajta minőséget, új entitást hoz létre, amely szilárd, tartós és értékes, hasonlóképpen egy bronzszoborhoz vagy pénzérméhez. Ez azonban nem lehetséges, ha valakinek túl sok barátja van, hiszen akkor nem áll rendelkezésre megfelelő együtt töltött idő, amely az új entitás öntőformájaként szolgál.

A természeti képek közül vannak növényekkel, állatokkal, kifejezetten természet-tudományos, illetve földrajzi megfigyelésekkel kapcsolatos hasonlatok. Az egyik legszébb hasonlat a szőlő- és az olajfa-hasonlat (*ἐλαία καὶ ἄμπελος*): miközben ezen értékes növényeket igyekszünk megközelíteni – amelyeket ápolni, gondozni kell, s akkor bőven teremnek, hasznót hoznak –, félrehajtjuk a ruhánkba kapaszkodó kűszónövényt és a tüskés csipkebogyót (*ἄπαρῖνῃν καὶ βᾶτον*), amelyek vadon teremnek, s mezőgazdasági értelemben nem hasznosak. Ilyen a barátság is: az értékeset, a munkát igénylőt kell választanunk, nem pedig azokat, amelyek akarva-akaratlanul, úton-útfélen ránk akaszkodnak (94 E–F). Ezenkívül növényi hasonlatok közül a virágszedés metaforája szerepel még (93D): ahogyan a telhetetlen gyermekek mindig újabb és újabb virágot tépnek le, ugyanúgy csábít bennünket is a mindig újabb és újabb megismerhető/megszerezhető ember. Ez a hasonlat érzéki vonzalomra is utal, elsősorban a szövegkörnyezet miatt, amely az igaz barátságot a testi vággyal ellentétben határozza meg.

Az állathasonlatokat az *abundantia* jellemzi: szerepel a műben méhraj (93B), marhák és hollók (93E), állatok általánosságban (*ζῷον* 93F, *τὰ ἄψυχα* 96D), legyek (94B), méhek és darazsak (96B), és tintahal (96F). A sok különféle állat szerepeltetése mozgalmassá, élettellivé teszi a szöveget. Az általánosságban említett „állatok” az emberekhez hasonlíthatnak, s valamely emberi tulajdonság „természetes” voltára hívják fel a figyelmet, mint például az egyetlen utód szeretetére (93F), vagy a hasonlóakhoz való vonzódásra (96D). A konkrétan megnevezett állatok ezzel szemben éppen ellenkezőleg, egyes tulajdonságok túlzott, nem emberhez méltó jelenlétére utalnak, így a legyek a haszonlesésre, a tintahal a jellem állhatatlanságára, a marhák és a hollók az oktalanságra. Mindezek az állati hasonlatok jellemkarikatúráként értelmezve több-kevesebb mértékben az ironia forrásai is.⁵³ A méhek és a darazsak a barátság két formájának, az igaz, illetve a nem valódi barátságokkal együtt járó hasznok, illetve károk metaforájaként szerepelnek.

⁵¹ *Amatorius* 769E 10 – F 5: ὥσπερ ὕγρῳ πρὸς ἄλληλα συμπεσόντων ποιεῖν τινα δοκεῖ ζέσιν ἐν ἀρχῇ καὶ τάραιν ὁ Ἔρως, εἴτα χρόνῳ καταστάς καὶ καθαρθεὶς τὴν βεβαιωτάτην διάθεσιν παρέσχεν. αὕτη γάρ ἐστιν ὡς ἀληθὲς ἢ δι’ ὅλων λεγομένη κρᾶσις, ἢ τῶν ἐρώντων.

⁵² *Coniug. praec.* 142F 8–143A 2: δεῖ δέ, ὥσπερ οἱ φυσικοὶ τῶν ὕγρῳ λέγουσι δι’ ὅλων γενέσθαι τὴν κρᾶσιν, οὕτω τῶν γαμουμένων καὶ σώματα καὶ χρήματα καὶ φίλους καὶ οἰκείους ἀναμειχθῆναι δι’ ἀλλήλων.

⁵³ Cf. *Theophrastos*: Jellemrajzok.

Az orvosi hasonlatok példaként a következő mondat azt is megmutatja, hogy a plutarchosi hasonlító mondatok esetében a kötőszavak precíz használata segít megérteni a mondat szerkezetét:

ὥσπερ σιτίον βλαβερὸν καὶ δυσχεραίνόμενον
[οὔτε κατέχειν οἶόν τε μὴ λυποῦν καὶ διαφθεῖρον]
[οὔτ' ἐκβάλλειν οἶον εἰσῆλθεν ἄλλ' εἰδεχθὲς καὶ συμπεφυρμένον καὶ ἀλλόκοτον,],

οὕτω φίλος πονηρὸς
[ἢ σύνεστι λυπῶν καὶ λυμαινόμενος,],
[ἢ βίᾳ μετ' ἔχθρας καὶ δυσμενείας ὥσπερ χολή τις ἐξέπεσε] (94D 9–E1).⁵⁴

Ez a mondat a számunkra terhes barátot a gyomorba már beérkezett romlott ételhez hasonlítja, amely mindenképpen káros és ártó: ha marad, megbetegít, ha távozik, undort kelt és természetellenes: ugyanígy fog ártani a hitvány barát is. A mondat szerkezete teljes párhuzamot mutat a hasonlítás két részében.⁵⁵ Foucault szerint az orvosi nyelvhasználat elterjedése a kor szövegeiben az embereknek saját magukkal való törődését, az „önkultúra” terjedését jelzik,⁵⁶ vagyis azt, hogy az individuum felértékelődött, s jobban odafigyeltek „önmagukra”.

Zenei hasonlat egyetlen helyen szerepel a műben, s nyelvileg abba a kategóriába tartozik, ahol a hasonlatok gondolati párhuzamai éppen ellentétes tartalmat fejeznek ki, ami megértésszerűt okozhat:

ἢ μὲν γὰρ περὶ ψαλμοῦς καὶ φόρμιγγας ἀρμονία δι' ἀντιφώνων ἔχει τὸ σύμφωνον, ὁξύτησι καὶ βαρύτησιν ἀμωσγέπως ὁμοιότητος ἐγγιγνομένης·
τῆς δὲ φιλικῆς συμφωνίας ταύτης καὶ ἀρμονίας οὐδὲν ἀνόμοιον οὐδ' ἀνώμαλον οὐδ' ἄνισον εἶναι δεῖ μέρος, ἀλλ' ἐξ ἀπάντων ὁμοίως ἐχόντων ὁμολογεῖν καὶ ὁμοβουλεῖν καὶ ὁμοδοξεῖν καὶ συνομοπαθεῖν, ὥσπερ μιᾶς ψυχῆς ἐν πλείοσι διηρημένης σώμασι (96E 7–F3).⁵⁷

Ebben a mondatban a zenei harmónia, amely a magas és mély hangok kontrasztjából csendül fel, ellentétben áll a barátok közt létrejövő harmóniával, ahol a tagok eleve

⁵⁴ „Ahogyan a romlott és egészségre káros étel sem maradhat bent a szervezetünkben anélkül, hogy fájdalmat és betegséget ne okozna, és nem távozhat belőle, hacsak nem eredeti állapotát elvesztve, félig emésztett, undorító állapotban, így a hamis barát is vagy állandó gyötrelmet okoz jelenlétével, vagy gyűlölettel és keserű haraggal eltelve távozik, mint az epe.”

⁵⁵ Módszertározói alárendelés hasonlító mellékértelemmel. Főmondat: οὕτω φίλος πονηρὸς. Ez is két mellérendelő választó tagmondatból áll, kötőszavai: ἢ – ἢ. Az alárendelt mondat kötőszava ὥσπερ, amely a főmondat οὕτω mutatószavához kapcsolódik. Ez a tagmondat is két mellérendelt tagmondatból áll, οὔτε – οὔτε kötőszó kapcsolja őket össze, s tartalmilag párhuzamosak a főmondat mellérendelő tagmondataival. A mondat szerkezete összetettsége ellenére kiegyensúlyozott, és a mutató- és kötőszavaknak köszönhetően világos.

⁵⁶ Foucault: i. m. (16. jegyz.) 60 skk.

⁵⁷ „Igaz, hogy a lanton és a hárfán is a különböző hangok együttes megszólalásakor csendül fel az összhang, miközben a magas és a mély hangok egy bizonyos hasonlóságot hoznak létre. A barátság harmóniájához azonban a feleknek hasonlóaknak, egyenlőeknek és egyformáknak kell lenniük, mindenben hasonlóképpen kell gondolkodniuk, s ezért mindig meg kell hogy egyezzenek véleményükben, tanácsaikban, meggyőződésükben és érzéseikben, mintha egy lélek lennének több testben lakozva.”

hasonlóak, nem pedig különbözőek.⁵⁸ A zenei hasonlat Pythagorast és a pythagoreus iskolát idézi.

Az irodalmi idézetek elsősorban a drámákból, a homérosi eposzokból, illetve filozófiai költeményekből származnak, de egy jóslat is szerepel a műben. Kizárólag verses idézetekről van szó, prózai idézet helyett inkább parafrázis, illetve párhuzam szerepel (a fent említett Aristotelésszel és Ciceróval, illetve a természetfilozófusokkal – οἱ φυσικοί, 97A). A verses idézetek az utókor számára felbecsülhetetlen értékűek: kizárólag ez az értekezés őrizte meg a 95B-ben található Empedoklés-idézetet, valamint a 96B-ben szereplő Timésias-jóslatot.⁵⁹ Előfordul, hogy egy-egy idézet nem szó szerint szerepel nála, azaz apróbb eltérések figyelhetők meg az eredeti szöveghez képest (pl. Euripidész: *Hippolytos* 95E–F). Valószínűleg a *paideia*, azaz a korabeli iskolai tanítás eredményeként Plutarchos hatalmas terjedelmű szöveget tudott fejből, s különösen a versek esetében a zenei tényező hatásos mnemotechnikai elemnek bizonyult, azonban az egyes szavakat hasonló értelmű, ritmusú szavakkal helyettesíthette, akár akaratlanul is. Másik magyarázat lehet, hogy ha írott szövegből dolgozott, akkor valószínűleg más változat szerepelt az általa használt forrásszövegben. Gyakori, hogy egy-egy idézetet a *Moralia* több helyén is felhasznál Plutarchos.

Egy vagy több barát?

Kifejezetten a *De amicorum multitudine* diatribével a modern szakirodalom kevéssé foglalkozik. Egyik legújabban megjelent írás Van der Stockt nevéhez fűződik,⁶⁰ aki árulkodó *Semper duo, numquam tres?* című cikkében erőteljesen amellett érvel, hogy Plutarchos kizárólag egy igaz barátot tart lehetségesnek, holott ez a kijelentés *expressis verbis* nem jelenik meg a műben. Ahogy fent, a 94A-hoz fűzött megjegyzésben kifejtettem, Plutarchos nem gondolta, hogy csak egyetlen igaz barátja lehet az embernek, amint ezt ki is mondja: Τὸν δὲ φίλον ἡμεῖς “μοῦνον” μὲν οὐκ ἀξιούμεν εἶναι. Stockt hosz-

⁵⁸ A két elkülönült részt a μέν – δέ kötőszó páros tartja össze, itt ellentétet fejezve ki. A mondat első fele tartalmazza a zenei hasonlatot: a hárfán (ψαλμός) és a lanton (φόρμιγξ) az ellentétes, magas és mély (ὀξύτης – βαρύτης) hangok együttes megszólalásából következik a harmónia. A mondat második fele szól a barátságról, amely az előzővel ellentétben: τῆς δὲ φιλικῆς συμφωνίας ... οὐδὲν ἀνόμοιον ... εἶναι δεῖ μέρος („a barátok közötti összhang esetében ... semmi különbözőségnek ... lenni a tagok között nem szabad”), vagyis a barátság zenéhez hasonlít, melyben a barátok a húrok, az összhangzat részei, azonban a húros hangszerekkel ellentétben ezek a tagok nem ellentétesek egymással, hanem ἐξ πάντων ὁμοίως ἐχόντων ὁμολογεῖν („az egész egyformaságából kell [létrejönnie] az egyetértésnek”). A mondat tehát egyszerre hasonlat és ellentét is: a barátság az összhang szempontjából hasonlít a zenéhez, az összhang keletkezése szempontjából nem, hiszen míg a zenében ellentétes részek összecsendülése adja a harmóniát, itt a részek sem ellentétesek, hanem hasonlóak és megegyezők.

⁵⁹ Cf. I. Malkin: Abdera – The Failure of Timesias. In: Religion and Colonization in Ancient Greece. Leiden 1987. 54–56.

⁶⁰ L. Van der Stockt: Semper duo, numquam tres? In: G. Roskam – L. Van der Stockt (eds.): Virtues for the People. Aspects of Plutarchan Ethics. Leuven 2011. 19–39.

szas és részletes érvelése nem elég ahhoz, hogy ezt a plutarchosi mondatot kitörölje, és úgy állítsa be, hogy Plutarchos csupán egyetlen barátot tartott lehetségesnek. Van der Stockt szerint Plutarchos egy elérhetetlen, ideális barátságot mutat be, amely csak egyetlen „lelki társsal” lehetséges, s még arra is utal, hogy Plutarchos szerint ez csupán ő maga lehetne⁶¹ – úgy vélem, ez az utalás meglehetősen távol áll az értekezés céljától. Stockt minden lehetséges helyet megpróbál úgy magyarázni, hogy csak egyetlen barátra vonatkozzon, holott a szöveg hol egyértelműen kizárja az ő olvasatát, hol nem erősíti meg azt. Ilyen például a [μέρος] ὥσπερ μιᾷς ψυχῆς ἐν πλείοσι διηρημένης σώμασι (96F) kitétel magyarázata, ahol „*splitting a soul inevitably means to apportion it to at least two bodies; but Plutarch meant, of course, 'to two bodies at most,' although he is – perhaps deliberately – not explicit.*”⁶² Itt az ἐν πλείοσι ... σώμασι, szó szerint „több testbe” kifejezést értelmezi „maximum kettő”-nek, ami erős túlzás. Másik érve, ami szerint az igaz barát száma csak egy, a következő: „*likeness and (thus of) constancy of character' tends to limit the number of friends to one*”,⁶³ szintén nem elég meggyőző. A fenti két idézet számomra egyértelműen jelzi, hogy Plutarchos nem azt állította, hogy csupán egyetlen jó barátja lehet az embernek, hanem konkrét szám megjelölése nélkül annyit mondott, hogy „nem egyetlen”. Ez lehet több is (kettő-három-négy?), amennyivel képes az „egy mérő sót” elfogyasztani, s a mindennapokban egymás társaságát élvezni.

Filozófiai hivatkozások

Plutarchos filozófiai kötődése több szinten is megmutatkozik a szövegben. Legnyilvánvalóbb, amikor elismeréssel, egyetértőleg hivatkozik név szerint filozófusokra, Empedoklésre (93B, 95A), Sókratésre (93B) és Pythagorasra (96A). Másik szint, amikor egy meg nem nevezett, de világosan körülhatárolt, egy bizonyos iskolához köthető tanítást utasít el, és ajánl helyette másikat, így pl. az euripidési idézet (95E–F) kapcsán elveti az *apatheia* sztoikus elképzelését, amely helyett inkább pythagorasi magatartást javasol. Legrejtettebb hivatkozások pedig a szóhasználatban, illetve gondolati síkon más filozófusokkal, itt elsősorban Aristotelésszel és Ciceróval mutatott párhuzamok, akikre egyéb utalás a szövegben nincsen. A *Nikomachosi etika*, illetve az *Eudémosi etika* valószínűleg a *De amicorum multitudine* forrásaiként szolgálhattak. Habár Plutarchos olvasott latinul, és ismerte Cicero műveit,⁶⁴ nem állíthatjuk biztosan, hogy olvasta Cicero *Laelius de amicitia* dialógusát – elképzelhető, hogy a dialógussal előforduló párhuzamok mindkét esetben az aristotelési forrásra nyúlnak vissza. A *Laelius* és a *De amicorum multitudine* összevetése egy külön tanulmány témájául szolgálhat. A sztoikus tanítást kritikával illeti, míg a platóni-aristotelési tanítás elemeivel egyetért – ilyen értelemben valóban a neoplatonikusok előfutárának tekinthető.

⁶¹ Stockt: i. m. (60. jegyz.) 36.

⁶² Stockt: i. m. (60. jegyz.) 36.

⁶³ Stockt: i. m. (60. jegyz.) 37.

⁶⁴ R. H. Barrow: Plutarch and His Times. London 1967. 151.

Az aristotelési előzmények: a *Nikomachosi etika*

Aristotelés rendszerezi elsőként a barátsággal kapcsolatos kérdéskört, elsősorban a *Nikomachosi etika* VIII–IX. könyveiben. A plutarchosi szöveg szempontjából fontos jellemzőket a következőképpen lehet összefoglalni:

A barátság létrejöttének kiváltó oka a szerethetőség (τὸ φιλητὸν 1155b), amit három dolog tesz lehetővé: a jó, a kellemes, vagy a hasznos (ἀγαθὸν ἢ ἡδὺ ἢ χρήσιμον 1155b). A tökéletes barátság (ἡ τελεία φιλία) alapvetően a jó és erényes emberek között jön létre: τελεία δ' ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων (1156b 7–8);⁶⁵ μάλιστα μὲν οὖν ἐστὶ φιλία ἡ τῶν ἀγαθῶν (1157b 25).⁶⁶

Két egyéb fajtája is van a barátságnak: egyik a gyönyörön (ἡ διὰ τὸ ἡδὺ 1157a 35), másik a hasznon alapuló barátság (ἡ διὰ τὸ χρήσιμον [φιλία] 1157a 34), amelyek nem tartósak és nem igaziak, mivel a felek önmaguk, és nem a másik számára akarnak jót. Ezenfelül mindegyik barátság lehet egyenlőségen vagy fölényen alapuló. Az igazi barátság elengedhetetlen feltétele azonban a kölcsönösség és a hasonlóság (ὁμοιότης 1156b). A barátság tárgyalásakor Aristotelés olykor említi a férfiszerelem példáját, de az mindig élesen elhatárolódik a barátságtól (καὶ μὴ ὡς ἐραστὴ καὶ ἐρωμένῳ 1157a 6), bár van közös vonása a gyönyörön és a hasznon alapuló barátsággal, és lehetséges is, hogy a szerelem elmúltával a szerető és a szeretett között barátság alakuljon ki, „ha a hosszú együttlét folytán egymás lelki tulajdonságait megszerették, s ha jellemben hasonlítanak egymáshoz”.⁶⁷

Aristotelés a VIII. könyvben egy mondatot szentel a barátok sokasága kérdéskörének, ezt a szerelemmel hozza párhuzamba, s a barátok sokasága témától el is kanyarodik a szerelem témája felé: πολλοῖς δ' εἶναι φίλον κατὰ τὴν τελείαν φιλίαν οὐκ ἐνδέχεται, ὥσπερ οὐδ' ἐρᾶν πολλῶν ἅμα (1158a).⁶⁸

A IX. könyvben tárgyalja részletesen a sok barát lehetőségének kérdését: ἅρ' οὖν ὡς πλείστοις φίλους ποιητέον; (1170b 20).⁶⁹ Arra a megállapításra jut, hogy mivel a közös élet a baráti viszony legjellemzőbb tulajdonsága, s egyszerre közösen élni kevés emberrel lehet, ezért kevés emberrel tanácsos barátságot kötni. Ezen felül nehéz lenne „ugyanabban az időben az egyik barátunkkal együtt örülnünk, a másikkal együtt bánkódunk.”⁷⁰ Véggöveztetésként ezt vonja le: εἶναι φίλον ... δι' ἀρετὴν δὲ καὶ δι' αὐτοὺς οὐκ ἔστι πρὸς πολλοὺς, ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὀλίγους εὐρεῖν τοιοῦτους (1171a).⁷¹

⁶⁵ „Tökéletes viszont az erkölcsileg jó és az erényben egymáshoz hasonló emberek barátsága.” A *Nikomachosi etika* részleteit Szabó Miklós fordításában idézem (kivéve 66. jegyz.).

⁶⁶ „A legigazabb barátság tehát [kizárólag] az erkölcsileg jó emberek között jön létre.” (saját fordítás)

⁶⁷ πολλοὶ δ' αὖ διαμένουσιν, ἐὰν ἐκ τῆς συνηθείας τὰ ἡθη στερῶσιν, ὁμοίηεις ὄντες (1157a 1012).

⁶⁸ „Sok emberrel egyszerre nemigen lehetünk baráti viszonyban – legalábbis a tökéletes barátság szellemében –, aminthogy szerelmet sem érezhetünk sok ember iránt egyszerre.”

⁶⁹ „Minél több barátira kell-e tehát szert tennünk?”

⁷⁰ ἅμα τῷ μὲν συνῆδεσθαι τῷ δὲ συνάχεσθαι (1171a 7–8).

⁷¹ „Olyan baráti viszony azonban, amelynek forrása az erény és a személyes tulajdonságok, sok emberrel nem köthető, sőt, örülnünk kell, ha sikerül csak néhány ilyen embert is találnunk.”

Szerkezetileg és tartalmilag is sok a hasonlóság, de van különbség is a plutarchosi szöveg és az aristotelési fejtegetés között. Plutarchos az Aristotelés által a barátság kiváltó okainak nevezett három tényezőt (az erényt, a gyönyört/kellemetességet, illetve a hasznót) a barátság kritériumaivá lépteti elő, és a mű központi részében elsősorban ezeket megvizsgálva bizonyítja be, hogy nem lehet több barátja az embernek (94C–96A). Plutarchos is fenntartja, hogy igaz barátság csak erényen alapulhat, s ő arra helyezi a hangsúlyt, hogy a jellemet hosszú idejű próbának kell alávetni, mielőtt barátságra lép-nénk az illetővel, s elsősorban azt kell vizsgálnunk, erényes-e az illető. Ez a gondolat Aristotelésnél is jelen van: „S azonkívül az embernek tapasztalatot is kell gyűjtenie, s a barátaival hosszú ideig együtt kell élnie, ami pedig igen nehéz dolog.” Plutarchos második kritériumában párosítja az Aristotelésnél is megtalálható jelen lévő együttlétet, együttélést mint a barátság alapvető kritériumát a gyönyör/öröm fogalmával. Harmadik kritériumként az aristotelési harmadik kiváltó okot, a hasznót említi. Itt fejt ki, hogy ha sok barátunk van, mennyire lehetetlen mindegyiknek hasznára lenni, s együtt érezni velük örömben-bánatban (95C–D, Ar. 1171a).

Az Aristotelésnél szereplő ὁμοιότης (1156b) vizsgálata Plutarchosnál a 96D-ben történik, míg a barátság szerelmi verzióját a mű elején, a téma exponálásában érinti Plutarchos (93C).

Az egyik legszembeötlőbb hasonlóság a *De amicorum multitudine* lezárása, ami szinte az aristotelési mondat parafrázisa, miszerint jó barátot találni ritkán lehet: *ὁὐ καὶ σπάνιον καὶ δυσεύρετόν ἐστι φίλος βέλαιος* (97B 8–9). Úgy tűnik, Plutarchos mintha ezeket az aristotelési helyeket járná körbe, fejtené ki részletesen, saját elmélete és példái alapján.

Összegzés

Plutarchos a barátság témájának egy olyan részkérdését helyezte értekezése középpontjába, amely előtte csupán periférián szerepelt az etikai irodalom, illetve a retorika tematikai eszköztárában. A Platón által felvetett és Aristotelés által kidolgozott kategóriákra, alapfogalmakra és alaptételekre építve szórakoztató, de egyben tanító célzatú művet hozott létre. A *barátok sokaságáról* írott diatribé szervesen illeszkedik a *Moralia* egyéb, baráti és testvéri szeretettel kapcsolatos művei közé, részletes érveket felsorakoztatva amellet, hogy a testvéri kötelékhez hasonlatos mély barátságokat csupán kevés emberrel lehetséges kialakítani és fenntartani. A szöveg fő szépségét jelentő hasonlatok, a bőséges irodalmi idézetek, valamint a hangnem váltakozása humor, irónia és pátosz között a *varietas* elvét mutatják, és tartalmas, értékes szórakozási és tanulási lehetőséget nyújtanak ókori és modern olvasóknak egyaránt.

SUMMARY

The topic of friendship had been present in Greek philosophical literature since Plato. By the 2nd century CE ready-made stock arguments were available in rhetorics regarding the basic questions of friendship. In his ethical work *De amicorum multitudine*, Plutarch expounds Aristotle's thesis „εἶναι φίλον ... οὐκ ἔστι πρὸς πολλούς” (Arist. EN 1171a 18–20). Plutarch's vast knowledge of literature and philosophy makes his rendering of the topic unique. The present study first takes a brief view of Plutarch's predecessors in the topic, then taking Plutarch's anthropology as a starting point, inquires into his theory of friendship. Plutarch places a special emphasis on the similarity of brotherhood and friendship and the difference between the friend and the flatterer, which is demonstrated in a comparison of the relevant works found in the *Moralia*. After the analysis of *De amicorum multitudine*, the present study concludes in a comparison between Plutarch's essay and Aristotle's theory of friendship (NE 8–9), which seems to have exercised the deepest influence on Plutarch's present work.

Keywords: friendship, Plutarch, multitude of friends, brother, flatterer, freedom of speech, *polyphilia*, *adulator*, *kolax*, *parrhesia*

AKLAN ANNA KATALIN
Közép-Európai Egyetem
Középkori Tanszék
Aklan_Anna@phd.ceu.edu

FÜGGELÉK

PLUTARCHOS: A BARÁTOK SOKASÁGÁRÓL⁷²

1. (93A) A thessaliali Menóntól, aki azt hitte magáról, hogy képzettsége révén bármely témáról tud beszélni, és hogy (B) – Empedoklés szavaival élve – „a bölcsesség magaslatain sétál”⁷³, Sókratés megkérdezte egyszer, hogy mi az erény. Mikor az kapásból és meggondolatlanul azt vágta rá, hogy a gyermeknek és az öregnek, a férfinak és a nőnek, a politikusnak és a magánembernek, az úrnak és a szolganak mind-mind megvan a maga külön erénye, Sókratés így felelt neki: „Bizony szép dolog, hogy egyetlenegy erényt kértek tőled, s te egy egész méhkasnyit felzavartál.”⁷⁴ Találó hasonlatával arra célzott, hogy valójában egyetlenegy erényt sem ismer, ezért nevezett meg sokat. Vajon nem élcelődhetne (C) rajtunk is valaki: azért félünk attól, hogy esetleg sok barátunk lesz, mert egyetlenegy igaz barátságot sem mondhatunk magunkénak? Hiszen olyanok vagyunk, mint egy félkarú vak ember, aki amiatt aggódik, hogy százkezü Briareós vagy mindenlátó Argos válik belőle. Márpedig mi inkább Menandros komédiájának hőisével értünk mélyen egyet, aki azt mondja, mennyire csodálatos „hogya van barátunk, legyen bár egy árny csupán.”⁷⁵

2. Az igaz barátság kialakulását sok minden akadályozza, különösen az a vágyunk, hogy sok barátunk legyen; (D) mintha csak könnyűvérű nők volnánk, mivel a sokszor és sokakkal töltött gyakori együttlétek miatt nem vagyunk képesek megtartani korábban megszerzett barátainkat, akiket elhanyagolunk, ők pedig elpártolnak tőlünk. Vagy inkább, ahogy a Hypsipylé gondjaira bízott csecsemő, aki a réten lerakva virágot szedett: „bimbókat tép egyre-másra / örvend virág-vadászatán: / telhetetlen a gyermeki lény”,⁷⁶ úgy bennünket is mindig az éppen friss virág csábít, az újdonság iránti vágyunk és szeszélyességünk miatt, és arra késztet bennünket, hogy egyetlen mozdulattal véget vessünk a még bontakozó, de ki nem teljesedett barátságainknak és kapcsolatainknak, és az újonnan kiszemelt személy iránt érzett vonzalmunk miatt faképnél hagyjuk a már

⁷² A *Περὶ πολυφιλίας* (*De amicorum multitudine*) fordítás során felhasznált szövegkiadásai: Plutarchi Chaeronensis qua supersunt omnia Graece et Latine. Vol. 6. *Io. Ia. Reiske*. Leipzig 1777. 346–366; Plutarchi Moralia. ed. *F. Dübner*. Paris 1868; Plutarch's Moralia. Vol. 2. ed. *F. I. Babbitt*. London 1962. 46–69; Plutarchus. Moralia. Vol. I. eds. *W. R. Paton – I. Wegehaupt – M. Pohlenz*. Leipzig 1974. 186–196; Plutarque. Œuvres Morales. Vol. I/2. eds. *R. Klaerr – A. Philippon – J. Sirinelli*. Paris 1989. 217–228; Plutarchi Chaeronensis: Moralia. *G. N. Bernardakis*. Athén 2008. 225–235. Figyelemre méltó, hogy a Reiske-kiadásban még lábjegyzetben olvasható Stephanus-féle kritikai emendációkat a XX. századi kiadások már főszövegben hozzák.

⁷³ DK 31 B 3.

⁷⁴ Plat. *Men.* 72a.

⁷⁵ Com. Attic. Fragm. (Kock) III. Men. 554.

⁷⁶ Valószínűleg Euripidés *Hypsipylé* c. darabjából. Cf. Trag. Graec. Fragm. (Nauck) Eur. 754 és Plut. *Mor.* 661F.

megszerzett társat. (E) Először is tehát induljunk el, ahogy mondani szokás, a kályhától, kezdjük azoknak a híres embereknek az életével, akiknek igaz barátságáról legendák maradtak ránk, és idézzük meg az ősrégi időket szavaink igazolására és hitelesítésére, azt a kort, amikor, ahogy mesélik, Théseus és Peirithoos, Achilleus és Patroklos, Oresztés és Pyladés, Phintias és Damón, Epameinóndas és Pelopidas éltek egymással szoros barátságban. A barátsághoz ugyanis az kell, hogy a felek együtt legyenek, de nem csordában, mint a marhák, vagy csapatostól, mint a hollók; és abból, hogy az egyik barát önmagának tekinti a másikat, „lelke másik felé”-nek szólítja, jól látni, hogy a barátságot bizony párosával kell mérni. Kevés pénzen pedig szolgából sem, barátból sem lehet sokat venni. (93 F) De hát mi is az a pénz, amin a barátságot „megvehetjük”? Jóindulat és kedvesség, ha erény is társul hozzájuk – a legritkább kincsek a világon. Ezért van az, hogy nem lehetséges sokakat nagyon szeretni, s viszontszeretve lenni sokak által, hanem, ahogyan azok a folyók, amelyek sok érre és patakra ágaznak szét, ott már keskeny mederben és erőtlenül csordogálnak: ugyanúgy a lélekben megszülető szeretet érzése is elhalványodik, ha sokak között kell megoszlania. Ezért van az is, hogy az állatok között is azokban a legerősebb a szeretet kölykeik iránt, akik egyszerre csak egy utódot hoznak a világra. (94 A) A szeretett fiút Homéros is „egyetlen, késői fiú”-nak nevezi,⁷⁷ akin kívül szüleinek nincs, és már nem is lehet több gyermeke.

3. Habár mi nem gondoljuk, hogy a barátunknak „egyetlen”-nek kell lennie, de másokhoz képest legyen „szívünknek kedves”, „régóta várt gyermek”, aki az idők folyamán megette velünk a közmondásos „egy mérő sót”. Nem úgy, ahogy mostanában sokan, akik azután kötnek állítólagos barátságot, hogy egyszer együtt ittak, együtt labdáztak, együtt kockáztak, vagy együtt szálltak meg a fogadóban, s így kocsmából, tornacsarnokból, vagy a piacról szerzik barátaikat. (B) Azonban sokan, akiket lenyűgöz a háziak köszöntésére összegyűlt vendégek és a testőrgárda tömege és zsvaja, amit a gazdagok és a vezető államférfiak házaiban látnak, boldognak tartják azokat, akiknek sok barátjuk van. Pedig légből még többet láthatnak ezek konyháiban, és ahogy a legyek sem maradnak tovább, ha az ingyencségek elfogytak, úgy a vendégek is távoznak, ha többé már nem tudnak hasznot húzni a házigazdából. Ezzel szemben azonban az igazi barátság három dologra törekszik leginkább: az erényre, mert szép, az együttlétre, mert örömteli, és egymás megsegítésére, mert szükséges. Hiszen ne felejtjük: mielőtt elfogadunk valakit a barátunknak, fel kell mérnünk a személyét és erkölceit, amikor pedig együtt vagyunk vele, jól kell éreznünk magunkat, s amikor szükségünk van rá, segítenie kell rajtunk. Minderre viszont nincs mód, ha valakinek sok barátja van, s legkevésbé a legfontosabbra, a személyiség megismerésére. Legelőször tehát vegyük szemügyre az elsőt. (C) Vajon lehetséges rövid idő alatt kipróbálni, összeillenek-e a táncosok, hogy majd együtt táncoljanak a tánckarban, vagy az evezősök, hogy majd egy csapatban evezzenek, vagy hogy alkalmas-e a szolga vagyonfelügyelőnek vagy gyermekkísérőnek? Hogyan lenne hát ez lehetséges sok barát esetében, akiknek a sors minden küzdelmében velünk együtt kell részt venniük, és akik közül mindegyik „ha jól megy sora, megosztja

⁷⁷ Hom. *Ilias* IX, 482 (= Hom. *Od.* XVI, 19). Homérost Devecseri Gábor fordításában idézem.

véled mindenét, / s ha rosszra fordul, zokszó nélkül túri el”⁷⁸ (D) Hiszen egy hajó sem kerül annyi viharba a tengeren, egy város kikötői és földjei köré sem építettek kerítést és gátat annyi és oly nagy veszedelem elhárítására, mint ahány sorscsapás ellen egy jól kipróbált barátság támaszt és menedéket nyújt. Ha viszont olyan barát lepleződik le, mint a hamis pénz, aki a barátság próbája nélkül férközött a bizalmunkba, attól „örvend, ki elvált már / vagy azon imádkozik, hogy tőle ment legyen”⁷⁹ Ez viszont nem egyszerű feladat: ha egy barátság már terhünkre van, nem könnyű véget vetni neki vagy megszabadulni tőle. Ahogyan a romlott és egészségre káros étel sem maradhat bent a szervezetünkben anélkül, hogy fájdalmat és betegséget ne okozna, és nem távozhat belőle, hacsak nem eredeti állapotát elvesztve, félig emésztett, undorító állapotban, így a (E) hamis barát is vagy állandó gyötrelmet okoz jelenlétével, vagy gyűlölettel és keserű haraggal eltelve távozik, mint az epe.

4. Ezért nem szabad elfogadnunk azokat, akik könnyen ajánlkoznak barátunknak, sem megkedvelnünk azokat, akik a barátságunkat keresik, hanem nekünk magunknak kell megkeresni azokat, akiket érdemesnek találunk a barátságunkra. Hiszen nem kell feltétlenül a könnyen megszerezhető választanunk. A belénk akaszkodó ragadós televényt is átlépjük, a csipkebokrot is félrehajlítjuk, amikor az olajfához és a szőlőhöz akarunk eljutni. Ugyanígy mindig az a helyes, ha nem azzal alakítunk ki közeli viszonyt, aki kész karjait körénk fonni, hanem akikről mi magunk gondoljuk úgy, hogy szeretnénk velük összefonni életünket, mivel méltónak (F) tartjuk őket megbecsülésünkre, és tudjuk, hogy számíthatunk rájuk.

5. Amikor egyesek Zeuxisnak szemére vetették, hogy lassan dolgozik, így válaszolt: „Valóban sokáig tart a festés. De a kép is!” Ugyanígy az képes sokáig megőrizni egy szoros barátságot, aki hosszú próbaidő után vállalta fel azt. Ha tehát sok barátot próbára tenni nem könnyű dolog, vajon sokakkal egyszerre együtt lenni könnyebb? Nem inkább lehetetlen ez is? Hiszen a barátok azért vannak együtt, mert élvezik egymás társaságát, és a legnagyobb örömet az okozza számukra, ha mindennap találkozhatnak egymással és együtt lehetnek: „Már mi az életben sose fogjuk távol a kedves / társaktól szövögetni a terveket...”,⁸⁰ (95 A) és ahogy Menelaos mondja Odysseusról: „...már soha többé / el nem váltunk volna, hanem szeretetben, örömben / élünk, míg feketén a halál felhője be nem főd.”⁸¹ Mindez viszont lehetetlen, sőt, úgy tűnik, épp az ellenkezője fog mindennek történni, ha az úgynevezett barátok sokasága áll rendelkezésünkre. Hiszen a két ember között szövődő barátságot a közös élmények és az egymás iránti szeretet teremtik meg, mélyítik el, és tartják össze, úgy, „mint fügefának nedvétől megaludt fehér tej”⁸² (95 B) – ahogyan Empedoklés is mondja. Ilyen egységet és összetartozást hoz

⁷⁸ Ismeretlen szerző: Trag. Graec. Fragm. (Nauck) 366.

⁷⁹ Sophoklés ismeretlen töredékét Plutarchos idézi a *Mor.* 768E-ben is. Cf. Trag. Graec. Fragm. (Nauck) Soph. 779.

⁸⁰ Hom. *Ilias* XXIII, 77–78.

⁸¹ Hom. *Od.* IV, 178–180.

⁸² Valószínűleg Empedoklés adaptációja Hom. *Ilias* V, 902 alapján. Cf. DK 31 B 33.

ugyanis létre a barátság. A barátok sokasága azonban elkülöníti, eltéríti, és elszakítja az embereket egymástól, mivel mindig máshová szólít és másvalakihez hajt, mint ahol és akivel éppen együtt vagy. Ezek a körülmények nem teszik lehetővé, hogy a két fél egymásával elkeveredett és elvegyült jóindulata a mindennapos együttlét intimitásának öntőformájába töltve barátsággá szilárduljon meg. Ebből pedig egyenesen következik az, hogy a barátok sokasága esetén nem tudunk egyformán mindenkinek a segítségére sem sietni, s emiatt szegyenben maradunk. Így az igaz barátságból származó haszon károdra fordul, ha sokakkal tartasz fent barátságot. Mert bizony „mindenkit más irányba hajt a vágy”,⁸³ mivel egyrészt a jellemek különbözősége miatt ki-ki más-más célt tűz ki magának, másrészt (C) a körülményeink is különböznek, és a szerencse forgandóságának köszönhetően egyeseket kedvező szél röpít céljuk felé, másoknak viszont ellenszéllel kell küszködniük.

6. Még ha ugyanazzal a kéréssel is fordulna hozzánk egyszerre mindegyik barátunk, akkor is nehéz volna mindegyikük kérésének eleget tenni, például, ha mind egyszerre vennének részt az államéletben, pályáznának közéleti tisztségre, vagy adnának lakomát. Hát még ha egyszerre különböző ügyekre és teendőkre kérnek fel! Az egyik, a hajóútján elkísérni, a másik a bíróságon együtt védekezni, a harmadik együtt ítélezni, a negyedik az adás-vevésben segédkezni, az ötödik esküvőjén tanúskodni, a hatodik temetésen szomorkodni, akkor „a város tömjén illatával árad és / szent ének s hangos jajgatások öntik el”,⁸⁴ (D) úgy szaggat szét a sok barát. Lehetetlenség ugyanis, hogy mindegyik mellett ott legyünk, illetlenség, ha egyiknél sem, és saját magunknak okozunk kellemetlenséget, ha egynek segítve megsértjük a többit: „azt el nem tűri senki, hogy mellőzzed őt”.⁸⁵ Mégis, barátaik hanyagságát és nemtörődömségét általában szelídebben viselik az emberek, és tőlük harag nélkül elfogadják az ilyesfajta kifogásokat, mint hogy „elfelejtettem”, vagy „nem tudtam”. De ha valaki azzal mentegetőzik, hogy „azért nem mentem el a pered tárgyalására, mert egy másik barátomnak segítettem a peres ügyében”, vagy „azért nem látogattalak meg, amikor lázas voltál, mert egy másik barátomnak segítettem lakomát adni”, s így (95 E) hanyagságának magyarázataként azt hozza fel, hogy egy másik barátjával törődött, azzal nem kerüli el a szemrehányást, sőt, még féltékenységet is ébreszt a másikban. Sokan azonban, úgy tűnik, csak az előnyöket látják, amit a barátok sokasága nyújtani képes, s azt nem veszik észre, amit ezért nekik kell cserébe nyújtaniuk. Azt is hajlamosak elfelejteni, hogy ha sokak segítségét veszik igénybe, amikor szükségük van rá, akkor cserébe nekik is sokak iránt kell szolgálatkésznek lenniük. Briareós semmivel sincs nálunk jobb helyzetben: hiába van száz keze, hogy az ételt szállítsa, ha ötven gyomrot kell megtöltenie – ugyanott tart, mint mi, akik két kézzel egy gyomrot látunk el. Ugyanígy van az is, aki sokfelől kap segítséget, hiszen sokféle is kell azt viszonznia: sokakkal kell törődnie, velük együtt aggódnia, fáradoznia. Nem szabad hinnünk Euripidésnek, amikor azt mondja, hogy „ember emberhez ha

⁸³ Poet. Lyr. Graec. (Bergk) III. 721. Adesp. 99.

⁸⁴ Soph. OT 4–5. Babits Mihály fordítása.

⁸⁵ Menandros-töredék, szintén előfordul Mor: 491C. Cf. Com. Attic. Frag. (Kock) III. 213.

barátság / kötelékét fűzi, a mérték kell, / lelkének gyökerére ne hasson, / oldani könnyen tudják a szívek, / szorosabbra, lazábbra vehessék.”⁸⁶ (F) – ahogy a kormánylapátot erre vagy arra fordítod, úgy használd a barátságot is, annak megfelelően, hogy épp mire van szükséged. Ezt a tanácsot azonban, Euripidész, inkább a gyűlöletre alkalmazzuk, és javasoljuk azt, hogy a nézeteltérésekben tartsunk „mértéket”, és ne hagyjuk, (96 A) hogy „lelkünk gyökerére” hatoljon, hanem „oldani könnyen tudják a szívek” a haragot, a gyűlöletet, az elégedetlenséget és a gyanakvást. Különbösen is, inkább javasold nekünk Pythagoras mondását: „Ne sokaknak nyújtsd a jobbod!”⁸⁷ azaz ne sokakkal köss barátságot, és ne fogadd örömmel a közönséges barátságokat, melyeken tömegekkel osztasz. Ezenkívül ne menj bele egy barátságba akkor sem, ha előre látod, hogy nem leszel képes szabadd és nemes emberhez méltóan a barátod szenvedéseit megosztani, küzdelmeit vele együtt viselni, vele együtt aggódni, és vele együtt vállalni a veszélyeket. Igaza volt a bölcs Chilónnak, aki, mikor valaki egyszer azzal kérkedett előtte, hogy nincs ellensége, ezt válaszolta: „Tehát barátod sincsen.”⁸⁸ Az ellenségeskedés ugyanis mindig együtt jár és összefonódik a barátsággal.

7. (B) Hiszen nem lehetséges, hogy ne osztozzál barátod balsorsában, ha őt igazságtalanság vagy gyűlölet éri, netán kegyvesztetté válik: a barátod ellenségei téged is tüstént gyanúsítanak tartanak, sőt, gyűlölnék, a barátai pedig gyakran féltékenykednek, utálnak, és megpróbálnak lesöpörni a színről. Ahogyan a gyarmatváros alapításáról Timésiasnak adott jóslat mondja: „méhraj volt az imént, darazsakká válnak azonnal”,⁸⁹ ugyanígy jár az is, aki a barátok raját keresi, s észrevétlen darazsfészekbe nyúl. Barátod hálája pedig sajnos nem ellensúlyozza rosszakarói ellened tanúsított haragját. (C) Emlékezz Philótas és Parmeniön családjára és barátaira, hogyan kínozták meg és végezte ki őket Nagy Sándor. Ugyanezt tette Diön hozzátartozóival Dionysios, Plautuséval Nero, és Seianuséval Tiberius. Kreónnak sem hajtott fikarcnyi hasznot sem leánya díszes ruhája és fejéke, viszont a hirtelen fellobbanó tűz, amint odarohant leányához és átölelte, őt is meggyújtotta és elemészttette. Ugyanígy sokszor előfordul, hogy valakinek semmilyen hasznot nem jelent, ha barátjának jól megy a sora, ám ha sorsuk rosszra fordul, barátjukat is magukkal rántják a pusztulásba. Ilyen sorsra leginkább a mély gondolkodású és nemes jellemű emberek jutnak, ahogyan Théseust is a megbüntetett és lekötözött Peirithooszhoz „erényes volta fűzi téphetetlenül”.⁹⁰ (96D) Thukydides tudósítása szerint is a pestis idején leginkább a legkiválóbbak veszítették életüket beteg hozzátartozóikkal együtt, akik nem kímélték önmagukat, miközben szeretteiket ápolták.

8. Ezért tehát nem ajánlatos elpazarolni önnön személyiségünk erényeit, egyszer ennek, másszor annak nyújtva és felkínálva azokat. Inkább az arra méltóknak őrizges-

⁸⁶ Eur. *Hipp.* 253–257. Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre.

⁸⁷ Cf. *Mor.* 12 E.

⁸⁸ Cf. *Mor.* 86 C, Gell. *Noct. Att.* I, 3.

⁸⁹ Cf. *Mor.* 812 A.

⁹⁰ Valószínűleg Euripidész *Peirithous* c. darabjából. Plutarchos idézi még: *Mor.* 482 A, 533 A, 763 F. Cf. Trag. Graec. Fragm. (Nauck) Eur. 595.

sük értékeinket, akik képesek viszonzni szeretetünket és osztzni sorsunkban. Mert hiszen éppen az szől leginkább a barátok sokasága ellen, hogy igaz (96E) barátság a hasonlóság alapján jön létre. Még a vadállatok is csupán erőszakkal kényszerítve vegyülnek el a nem rokon fajúakkal, akkor is bőszen méltatlankodva félrehúzódnak, hogy távol legyenek a többitől, míg a rokon és megegyező fajúakkal rögtön elvegyülnek, mintegy érezve az összetartozást, és természetes jóindulattal lépnek kapcsolatba egymással. Hogyan lenne lehetséges akkor az emberek esetében, hogy a különböző jelleműek, eltérő érzésűek, más-más életvitelűek között barátság jöjjön létre? Igaz, hogy a lanton és a hárfán is a különböző hangok együttes megszólalásakor csendül fel az összhang, miközben a magas és a mély hangok egy bizonyos hasonlóságot hoznak létre. A barátság harmóniájához azonban a feleknek (96F) hasonlóaknak, egyenlőeknek és egyformáknak kell lenniük, mindenben hasonlóképpen kell gondolkodniuk, s ezért mindig meg kell egyezniük véleményükben, tanácsaikban, meggyőződésükben és érzéseikben, mintha egy lélek lennének több testben lakozva.

9. Ki az hát, aki annyira fáradhatatlan, sokszínű és változatos egyéniség, hogy sokakhoz alkalmazkodjék és teljesen hasonlónak váljék? Ki ne nevetne Theognis sorait olvasva? „Élj, mint tintahal, úgy, ravaszul, hogy, akárcsak a kő majd, / melyre lapulsz, magad is éppen olyan színű légy!”⁹¹ De a tintahal színeváltozásai is csupán a felszínen zajlanak, és folyékony teste változó sűrűsége miatt vesz föl olyan megjelenési formát, amilyen környezetben éppen meghúzza magát. (97A) Az igazi barátság ellenben arra törekszik, hogy a jellemeket, az érdeklődést, a véleményeket, az erkölcsöket és az érzéseket hasonlónak tegye. Ha valaki sokakhoz szeretne idomulni, Próteusszá kéne válnia, de nem volna sem szerencsésnek, sem tisztességesnek mondható, hiszen valami szemfényvesztés folytán gyakran egy pillanat alatt egyik alakból a másikba kéne változnia: a filológusokkal együtt olvasni, a birkózókkal együtt fetrengeni a porban, a vadászokkal együtt vadászni, az izákosokkal együtt lerészegedni, a politikusokkal együtt kampányolni – egy ilyen embernek nem lehet saját egyénisége! (B) A természetfilozófusok szerint a színtelen és alakatlan lények és az ezeket képező változékony anyagok önmaguktól képesek egyik állapotból a másikba alakulni, például egyszer szárazak, máskor nedvesek, egyszer légneműek, majd megint szilárdak lesznek. Ugyanígy ahhoz, hogy sok barátja legyen az embernek, befolyásolható, ingatag, simulékony és könnyen változó személyiségre van szükség. Az igazi barátság azonban az állandóságra törekszik és a szilárd jellemet kedveli, amely a folyamatos együttlét során megbízhatónak bizonyul. Ezért van az, hogy ritkán és nehezen lehet az igaz barátot megtalálni.

⁹¹ Theog. 215–216.